

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»

«Αλληλεγγύη» και «αδιαφορία»:
Η αυτό-εθνογραφία ενός εργαζόμενου εκπαιδευτικού σε camps προσφύγων στην
Ελλάδα

ΨΙΛΟΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Α.Μ. 212022

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΑΝΔΡΟΥΣΟΥ

ΑΘΗΝΑ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2024

Ευχαριστίες

Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου δέχθηκα την καθοδήγηση και την υποστήριξη από διάφορους ανθρώπους. Καθένας, με τον δικό του μοναδικό τρόπο, συνέβαλε σημαντικά στην ολοκλήρωση της προσπάθειάς μου. Θα ήθελα λοιπόν να ευχαριστήσω θερμά ...

Τις συναδέλφισσες και τους συνάδελφούς μου, με τους οποίους συνεργάστηκα και μοιράστηκα τις σκέψεις μου και τους προβληματισμούς μου. Η συμβολή τους στην έρευνα ήταν καθοριστική, καθώς οι εμπειρίες τους και τα βιώματά τους εμπλούτισαν το εθνογραφικό μου υλικό.

Τους συμφοιτητές μου Βαγγέλη και Γιώργο με τους οποίους περάσαμε μαζί αρκετές ώρες συζητώντας και αναλύοντας τις θεωρητικές έννοιες, τις μεθοδολογίες και τα αναλυτικά πλαίσια των ερευνών μας.

Τον ξάδερφό μου και ανθρωπολόγο Νικόλα Κοσματόπουλο, ο οποίος με την ερευνητική του εμπειρία με βοήθησε να συλλάβω ανθρωπολογικά το θέμα και να ξεπεράσω τις όποιες αμφιβολίες είχα.

Την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα. Αλεξάνδρα Ανδρούσου, η οποία με την εκπαιδευτική και ερευνητική της εμπειρία με καθοδήγησε, ώστε να μπορέσω να οργανώσω τη σκέψη μου και το υλικό μου. Οι συναντήσεις μας ήταν ιδιαίτερα εποικοδομητικές και η συνεργασία μας άψογη.

Και τέλος, τους πρόσφυγες μαθητές και τις προσφύγισσες μαθήτρίες μου, στους οποίους οφείλω αυτή την εργασία. Η ελπίδα και η μαχητικότητά τους να αποτελέσει παράδειγμα για όλους «εμάς».

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract.....	5
Εισαγωγή	6
1. Ανθρωπιστική διακυβέρνηση, γραφειοκρατική διοίκηση και προσφυγικά camps...	8
1.1 Ανθρωπισμός	8
1.2 Γραφειοκρατία	12
1.3 Camp Studies	14
1.4 Ερωτήματα.....	16
2. Αυτό-εθνογραφία	17
2.1 Γιατί αυτό-εθνογραφία;	17
2.2 Τι είναι η αυτό-εθνογραφία;	19
2.3 Αυτό-εθνογραφικά κείμενα πεδίου και συνεντεύξεις	21
2.4 Σχεσιακή ηθική	24
2.5 Το camp ως πεδίο έρευνας.....	25
3. Προσφυγικά camps στην Ελλάδα	27
4. Εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων	36
4.1 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση.....	36
4.2 Το πρόγραμμα εκπαίδευσης των παιδιών προσφύγων.....	38
5. «Αλληλεγγύη» και «αδιαφορία»	41
5.1 Επαγγελματίας ανθρωπιστής	41
5.2 Γραφειοκράτης πεδίου.....	44
5.3 All Children in Education;	49
5.4 Αυτοβιογραφική βινιέτα	51
5.5 Απογοήτευση, ματαίωση, αδιαφορία	53

5.6 Burnout: Η ενοχοποίηση του εργαζόμενου	57
6. Παραίτηση ή αντίσταση;	58
Βιβλιογραφία	63

Περίληψη

Μετά την υπογραφή της «τοξικής συμφωνίας» ΕΕ-Τουρκίας το 2016 έκαναν την εμφάνισή τους στην Ελλάδα τα πρώτα προσφυγικά camps, τα οποία δημιουργήθηκαν σε γεωγραφικά απομονωμένες βιομηχανικές και αγροτικές περιοχές. Στα συγκεκριμένα camps δραστηριοποιήθηκαν, σταδιακά, διεθνείς και τοπικοί ανθρωπιστικοί οργανισμοί και ΜΚΟ, εντός των οποίων απασχολήθηκαν εργαζόμενοι διαφόρων ειδικοτήτων. Έχοντας εργαστεί για σχεδόν επτά έτη ως εκπαιδευτικός για παιδιά πρόσφυγες σε διάφορα camps στην Ελλάδα, με την παρούσα εργασία αφηγούμαι τη δική μου εμπειρία, διερευνώντας πως το συγκεκριμένο ιδεολογικό και χωρικό πλαίσιο διαμορφώνει τον τρόπο υποκειμενοποίησης και δράσης των εργαζομένων. Μέσα από τις θεωρητικές έννοιες του ανθρωπισμού, της γραφειοκρατίας και των μελετών του camp (camp studies), αναγνωρίζω τα προσφυγικά camps ως μετά-αποικιακές οντότητες εντός των οποίων συναντάται η ανθρωπιστική διακυβέρνηση και η γραφειοκρατική διαχείριση. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της αυτό-εθνογραφίας, αναδεικνύω τους τρόπους με τους οποίους ένα τέτοιο πλαίσιο δεν παράγει μόνο μια συγκεκριμένη μορφή «αλληλεγγύης», αλλά ματαίωση και «αδιαφορία», μετατρέποντας τους εργαζόμενους σε συνένοχους πολιτικών αποκλεισμού και περιθωριοποίησης. Αφηγούμαι, ωστόσο, τη δική μου εμπειρία, με σκοπό να μπορέσουμε να οραματιστούμε συλλογικούς τρόπους αντίστασης και εναλλακτικές σε ένα πολιτισμό που είναι σε παρακμή και έχει φτάσει στα όριά του. Ουσιαστικά, οι γραμμές που ακολουθούν δεν είναι παρά μια προσπάθεια – σίγουρα απεγνωσμένη – να ανάγει μια ελπίδα και να τελειώνουμε με ένα σύστημα που μας κάνει αδιάφορους και κυνικούς.

Λέξεις-κλειδιά: ανθρωπισμός, γραφειοκρατία, προσφυγικά camps, αυτό-εθνογραφία, εκπαίδευση, «αλληλεγγύη», «αδιαφορία».

Abstract

After the signing of the 'toxic agreement' between the EU and Turkey in 2016, the first refugee camps appeared in Greece, which were placed in various geographically isolated industrial and rural areas. International and local humanitarian organizations and NGOs gradually became active in these camps, employing workers of various specialties. Having worked for almost seven years as an educator for refugee children in various camps in Greece, in this study, I narrate my own experience, exploring how this specific ideological and spatial framework shapes the subjectivity and actions of the workers. Through the theoretical concepts of humanitarianism, bureaucracy, and camp studies, I recognize refugee camps as post-colonial entities within which humanitarian governance and bureaucratic management are encountered. More specifically, using the method of auto-ethnography, I highlight the ways in which such a framework not only produces a particular form of 'solidarity' but also frustration and 'indifference', transforming the workers into accomplices of policies of exclusion and marginalization. However, I narrate my own experience with the aim of envisioning collective ways of resistance and alternatives in a culture that is in decline and has reached its limits. Essentially, the lines that follow are nothing but an attempt – certainly desperate – to kindle a hope and put an end to a system that makes us indifferent and cynical.

Key-words: humanitarianism, bureaucracy, refugee camps, auto-ethnography, education, 'solidarity', 'indifference'.

Εισαγωγή

Οι πράξεις μας δεν παύουν να μας καταδιώκουν. Η τακτοποίησή τους, η θέση τους σε τάξη, η αιτιολόγησή τους μπορούν θαυμάσια εκ των υστέρων να βρεθούν βαθιά αλλαγμένες. Είναι μια από τις παγίδες που μας στήνει η ιστορία και οι διάφοροι σκοποί της. Αλλά θα μπορούσαμε να ξεφύγουμε από τον ίλιγγο;

Frantz Fanon (1982), Της γης οι κολασμένοι

Ήταν Αύγουστος του 2015, όταν επέστρεφα από τις καλοκαιρινές μου διακοπές με το πλοίο της γραμμής, όπου και βρέθηκα να συνταξιδεύω μαζί με χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες, κυρίως από τη Συρία, αλλά και το Αφγανιστάν, το Ιράν, το Ιράκ και το Πακιστάν. Καθώς βρισκόμουν λοιπόν στο κατάστρωμα του πλοίου και αναπολούσα τις όμορφες στιγμές χαλάρωσης που είχα περάσει στο νησί, έπιασα συζήτηση με ένα Σύρο έφηβο και τον φίλο του. Τα παιδιά ήξεραν πολύ καλά αγγλικά οπότε η κουβέντα κράτησε για αρκετή ώρα και καταπιαστήκαμε με διάφορα θέματα. Ωστόσο, η συζήτηση κινήθηκε γύρω από την κατάσταση που επικρατούσε τότε στη Συρία και την απόφασή τους να εγκαταλείψουν τη χώρα τους, ώστε να ξεφύγουν από τον πόλεμο και να μπορέσουν να σπουδάσουν. Μου ανέφεραν πολλά πράγματα από την ζωή τους στη Συρία, αλλά και για τα όνειρα τους. Αυτό όμως που μου έκανε μεγαλύτερη εντύπωση ήταν η ελπίδα και η μαχητικότητα που ένιωθα στο βλέμμα τους και στα λόγια τους.

Είναι αλήθεια ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχα αντιληφθεί επαρκώς την πραγματική διάσταση των γεγονότων που λάμβαναν χώρα στα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά ούτε και το μέγεθος του αριθμού των ανθρώπων που είχαν εξαναγκαστεί να μεταναστεύσουν από τις χώρες καταγωγής τους. Επιστρέφοντας λοιπόν στην Αθήνα συμμετείχα, όχι ιδιαίτερα ενεργά ωστόσο, σε διάφορες αυτό-οργανωμένες δράσεις αλληλεγγύης προς τους ανθρώπους αυτούς, οι οποίοι βρίσκονταν διάσπαρτοι σε αρκετά σημεία μέσα στην πόλη. Παράλληλα, ως άνεργος εκπαιδευτικός έψαχνα και για εργασία, όταν μετά από περίπου ένα χρόνο, μια γνωστή μου με ενημέρωσε ότι διάφορες ΜΚΟ, διεθνείς και ντόπιες, αναζητούσαν εκπαιδευτικούς για παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες. Μου φάνηκε πολύ ενδιαφέρον, καθώς θεώρησα ότι η εκπαίδευση ήταν ένα πλαίσιο που επιθυμούσα και θα

μπορούσα να βοηθήσω ουσιαστικά τα συγκεκριμένα παιδιά, οπότε και ξεκίνησα να εργάζομαι.

Μετά από σχεδόν επτά χρόνια όμως, και έχοντας εργαστεί σε διάφορες ΜΚΟ ως εκπαιδευτικός και ως υπεύθυνος εκπαιδευτικής ομάδας, εγκαταλείπω το συγκεκριμένο πλαίσιο εργασίας αισθανόμενος ότι δεν μπορώ να βοηθήσω όπως θα ήθελα ή όπως ήλπιζα ότι θα έκανα. Παρά το γεγονός ότι έχω πολύ καλές αναμνήσεις από διάφορα πράγματα που καταφέραμε, μαζί με τους συναδέλφους και τους συνεργάτες, για τα παιδιά πρόσφυγες, σε ότι αφορά την εκπαίδευσή τους και την ένταξή τους στο σχολικό και κοινωνικό πλαίσιο, φεύγω νιώθοντας μεγάλη ματαίωση και κούραση. Φεύγω, θεωρώντας ότι το συγκεκριμένο πλαίσιο με μετατρέπει, εφόσον επιθυμώ να συνεχίσω να εργάζομαι εντός του, σε ένα κυνικό και αδιάφορο τύπο.

Φεύγω, γράφοντας ωστόσο την παρούσα ερευνητική εργασία, καθώς επιθυμώ να αναδείξω τους τρόπους με τους οποίους ένα ανθρωπιστικό και γραφειοκρατικό πλαίσιο, όπως αυτό ενός προσφυγικού camp, διαμορφώνει τις σκέψεις και τις πράξεις των εργαζόμενων εντός του. Τους τρόπους δηλαδή με τους οποίους ένα τέτοιο πλαίσιο παράγει απογοήτευση, ματαίωση και αδιαφορία, μετατρέποντας τους εργαζόμενους σε συνένοχους των πολιτικών αποκλεισμού και περιθωριοποίησης που εφαρμόζονται από διεθνείς και δημόσιους κρατικούς φορείς. Όπως, κατά μια έννοια, έκανε η Hannah Arendt, στο βιβλίο της με τίτλο *‘Ο Αιχμαν στην Ιερουσαλήμ. Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού’* (2009), προσπαθώντας να συνθέσει το πλαίσιο και τις συνθήκες εντός των οποίων ενήργησε ο Αιχμαν.

Η Arendt, χρησιμοποιώντας την περίπτωση της απολογίας του Αιχμαν, επιδίωξε να διερευνήσει την ανθρώπινη συνθήκη που δημιουργεί έναν εγκληματία πολέμου και η οποία οδηγεί σε συγκεκριμένα κοινωνικό-πολιτικά συμφραζόμενα. Χρησιμοποιώντας την απολογία του ως αυτοβιογραφική μαρτυρία συνεισέφερε ουσιαστικά στην αλήθεια του στρατοπέδου συγκέντρωσης με τη φωνή του δήμιου, φανερώνοντας έτσι τις εσωτερικές διαδικασίες μετάλλαξης που μετατρέπουν έναν κανονικό άνθρωπο σε απλό γρανάζι της μηχανής θανάτου των Ναζί (Arendt, 2009). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ένα τέτοιο έγκλημα μπορούσε να διαπράξει μόνο μια γιγάντια γραφειοκρατία, που έχει στη διάθεσή της τα μέσα μιας κυβέρνησης, καθώς ο Αιχμαν είχε ενεργήσει σύμφωνα με τις διαταγές ανωτέρων του, δηλαδή εκτελούσε τα καθήκοντά του (Arendt, 2009).

Γράφω ωστόσο την παρούσα εργασία, έχοντας κατά νου και τις προσωπικές μαρτυρίες του Περικλή Κοροβέση για τα βασανιστήρια που υπέστη από τους αστυνομικούς κατά τη διάρκεια του δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1970. Ο Κοροβέσης, στο βιβλίο του με τίτλο *‘Οι Ανθρωποφύλακες’* (2022), επιδιώκοντας να τοποθετήσει τις πράξεις των βασανιστών του σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο, τονίζει τον κίνδυνο που ελλοχεύει όταν ο πολίτης μαθαίνει να αποποιείται τις ευθύνες του, να αδιαφορεί για το είδος του, να βλέπει ανταγωνιστικά τον άλλον και να μην αισθάνεται μέλος κάποιας ανθρώπινης κοινότητας. Όπως αναφέρει, εκείνο που τον τρομάζει είναι οι αμέριμνοι άνθρωποι, με παρωπίδες για ότι συμβαίνει έξω από τον στενό τους κύκλο. Εκείνοι οι οποίοι αδιαφορούν και παραιτούνται, καθώς πιστεύουν ότι τα πράγματα είναι δεδομένα και κανείς δεν μπορεί να κάνει τίποτα για να τα αλλάξει (Κοροβέσης, 2022).

Παρά το γεγονός όμως ότι τα χέρια μου δεν είναι βαμμένα με αίμα, όπως συνέβη στις παραπάνω περιπτώσεις που ανέφερα, αναγνωρίζω ότι η αδιαφορία μπορεί να σημαίνει και συνενοχή. Και επειδή δεν επιθυμώ να ψάξω διαφυγή από τις πράξεις μου, αλλά ούτε μπορώ να αποστρέψω το βλέμμα μου από τους υπεζούσιους αυτού του κόσμου, γράφω για να αναδείξω τι ακριβώς μας κάνει ένα τέτοιο πλαίσιο, πως μας διαμορφώνει ως εργαζόμενους. Αφηγούμαι δηλαδή τη δική μου εμπειρία, με σκοπό να μπορέσουμε να οραματιστούμε συλλογικούς τρόπους αντίστασης και εναλλακτικές σε ένα πολιτισμό που είναι σε παρακμή και έχει φτάσει στα όριά του. Στην ουσία, οι γραμμές που ακολουθούν δεν είναι παρά μια προσπάθεια – σίγουρα απεγνωσμένη – να ανάψει μια ελπίδα (Bouteldja, 2022). Να τελειώνουμε με ένα σύστημα που μας κάνει αδιάφορους και κυνικούς. Η δική μου εμπειρία, αλλά και αυτές των υπόλοιπων εργαζόμενων, να αποτελέσουν μια προειδοποίηση για το παρόν και μια ελπίδα για το μέλλον.

1. Ανθρωπιστική διακυβέρνηση, γραφειοκρατική διοίκηση και προσφυγικά camps

1.1 Ανθρωπισμός

Έχοντας ως στόχο να σκιαγραφήσω όσο το δυνατόν καλύτερα το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η διαδικασία υποκειμενοποίησης και δράσης των εργαζόμενων σε προσφυγικά camps, χρησιμοποιώ την θεωρητική έννοια του ανθρωπισμού. Η έννοια του ανθρωπισμού ωστόσο έχει οριστεί και ερμηνευτεί με

ποικίλους και διαφορετικούς τρόπους από ιστορικούς, πολιτικούς επιστήμονες και κοινωνικούς ανθρωπολόγους. Καταρχήν, στην κυρίαρχη και πιο απλοϊκή μορφή της μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί έναν τρόπο για να κάνει κάποιος «καλό», βελτιώνοντας διάφορες πτυχές της ανθρώπινης κατάστασης, εστιάζοντας στον πόνο και στη βοήθεια ευάλωτων κοινωνικών ομάδων σε περιόδους κρίσης ή έκτακτης ανάγκης. Στη συγκεκριμένη έρευνα εντούτοις, ακολουθώ τις σύγχρονες ανθρωπολογικές μελέτες του ανθρωπισμού, από το τέλος του 20^{ου} αιώνα και μετά, όταν και ο ανθρωπισμός άρχισε να διαμορφώνεται και να ερμηνεύεται ως ένα συγκεκριμένο ηθικό και πολιτικό πρόγραμμα μέσω της δημιουργίας διεθνών ανθρωπιστικών οργανισμών και μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ).

Ένας από τους βασικούς μελετητές που έχουν διερευνήσει εις βάθος την σχέση της ανθρωπιστικής δράσης με τη σύγχρονη πολιτική είναι ο Γάλλος κοινωνικός ανθρωπολόγος Didier Fassin. Στο έργο του με τίτλο *'Humanitarian Reason: A Moral History of the Present'* (2012), ο Fassin ισχυρίζεται ότι, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, έχουμε τη δημιουργία μιας νέας «ηθικής οικονομίας» επικεντρωμένης σε ανθρωπιστικούς λόγους. Μιας ηθικής οικονομίας, η οποία φέρνει νέες μορφές πολιτικής δράσης, εστιασμένες στον πόνο, στο τραύμα και στη συμπόνια. Πρόκειται για ηθικά συναισθήματα τα οποία εισάγονται στην πολιτική τροφοδοτώντας τις αντιλήψεις της και νομιμοποιώντας τις πρακτικές της. Ενώ, για να αναδείξει το σύνολο των διαδικασιών που ενισχύουν την ανάπτυξη ηθικών συναισθημάτων στην πολιτική δια μέσω του ανθρωπιστικού λόγου, εισάγει για πρώτη φορά την έννοια της «ανθρωπιστικής διακυβέρνησης» (Fassin, 2007, 2012).

Μια ανθρωπιστική διακυβέρνηση ωστόσο, η οποία βασίζεται σε ένα παράδοξο, καθώς δημιουργεί τόσο σχέσεις ανισότητας-κυριαρχίας όσο και αλληλεγγύης-βοήθειας, ανάμεσα στους ανθρωπιστές/δωρητές, δηλαδή αυτούς που προσφέρουν βοήθεια και στους ευάλωτους/ωφελούμενους, δηλαδή αυτούς που δέχονται αυτή τη βοήθεια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, αυτή η ένταση μεταξύ ανισότητας και αλληλεγγύης, μεταξύ μιας σχέσης κυριαρχίας και μιας σχέσης βοήθειας, είναι συστατικό στοιχείο κάθε ανθρωπιστικής διακυβέρνησης και μπορεί να εξηγήσει τη συχνά παρατηρούμενη αδιάφορη ή επιθετική στάση εκείνων που εργάζονται για το καλό των άλλων (Fassin, 2012). Όταν αυτό που κινητοποιεί την ανθρωπιστική δράση είναι τα ηθικά συναισθήματα και όχι η αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων, όταν η συμπόνια αντικαθιστά τη δικαιοσύνη, όταν δίνεται έμφαση στον

πόνο και στο τραύμα αντί στην ανισότητα και στην αδικία, τότε η αλληλεγγύη μετατρέπεται σε κυριαρχία αναπαράγοντας ουσιαστικά τις ήδη υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας και διακρίσεις.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η ανθρωπολόγος Miriam Ticktin, η οποία αναδεικνύει με τις μελέτες της μια παρόμοια προβληματική. Το γεγονός δηλαδή ότι ο ανθρωπιστικός μηχανισμός μετακινεί το ενδιαφέρον από τη συστημική ανισότητα στον ατομικό/συλλογικό πόνο, από την πολιτική βία στο ψυχολογικό τραύμα, μεταφέροντας την έμφαση από την πολιτική και την δικαιοσύνη στις συναισθηματικές αντιδράσεις για τα θύματα (Ticktin, 2006, 2014). Αυτό που ουσιαστικά θέλει να πει είναι ότι μέσα από ηθικά καθεστώτα, όπως αυτό της ανθρωπιστικής παρέμβασης, (ανα)παράγονται ανιστορικά και απολίτικα υποκείμενα. Υποκείμενα ωστόσο τα οποία διακρίνονται σε αυτούς που βοηθούνται, τα «θύματα», αλλά και σε αυτούς που «σώζουν», τους ανθρωπιστές. Η ανθρωπιστική πολιτική λοιπόν, η πολιτική της συμπόνιας, τροφοδοτεί τη σκέψη και τη δράση των τελευταίων με βάση το συναίσθημα, επιδιώκοντας με αυτό τον τρόπο να δημιουργήσει έναν χώρο διαχωρισμένο από την πολιτική (Ticktin, 2006). Ωστόσο, κάτι τέτοιο είναι αδύνατον, διότι ακόμα και αν αυτός ο χώρος χαρακτηρίζεται ως απολίτικος, αυτό που συμβαίνει είναι η ηθικοποίηση της πολιτικής, καθώς οι ηθικές απαιτήσεις όλο και περισσότερο γεμίζουν τον χώρο της πολιτικής δράσης.

Σύμφωνα με την Liisa Malkki (1995, 1996) το κατεξοχήν παθητικό υποκείμενο ανθρωπιστικής πολιτικής είναι ο πρόσφυγας. Ωστόσο, δεν είναι παρά μόνο μετά την ίδρυση του UNHCR, το 1951, όπου οι πρόσφυγες εμφανίζονται ως διεθνές κοινωνικό και ανθρωπιστικό «πρόβλημα», με τους εθνικούς και διεθνείς ανθρωπιστικούς οργανισμούς και τις ΜΚΟ να παίζουν καθοριστικό ρόλο στις διαδικασίες αποπολιτικοποίησης και κατασκευής ενός ανιστορικού παγκόσμιου ανθρωπιστικού υποκειμένου (Malkki, 1996). Μέσα από τις θεσμοθετημένες πρακτικές της ανθρωπιστικής αναπαράστασης και παρέμβασης οι πρόσφυγες αναπαράγονται ως άφωνοι, αβοήθητοι και θύματα αποκρύπτοντας με αυτό τον τρόπο τις όποιες ιστορικές, πολιτικές και οικονομικές διασυνδέσεις υπάρχουν (Malkki, 1996). Πέρα και πάνω από την ιστορία και την πολιτική, ο πρόσφυγας, μετατρέπεται από πολιτικό υποκείμενο σε απλό θύμα, με την έμφαση να δίνεται στην προβολή ψυχολογικών/συναισθηματικών ερμηνειών όπως ο πόνος και το τραύμα (Malkki, 1995).

Ωστόσο, ήταν μόλις μετά το 2015, όταν συγκροτήθηκε στην Ελλάδα και για πρώτη φορά εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ένα ανθρωπιστικό καθεστώς διακυβέρνησης με σκοπό να αντιμετωπιστεί η λεγόμενη «προσφυγική κρίση». Ένας από τους μελετητές ο οποίος ασχολήθηκε από την πρώτη στιγμή με το συγκεκριμένο θέμα είναι ο Έλληνας κοινωνικός ανθρωπολόγος Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (2016, 2017, 2022), ο οποίος στις έρευνές του θίγει μια σειρά από ερωτήματα σχετικά με το πώς αναδιαμορφώθηκε, από το 2016 και μετά, η έννοια της αλληλεγγύης στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης. Συγκεκριμένα, ο Παπαταξιάρχης, εισάγοντας την έννοια της «ανθρωπιστικής πόλης», διερευνά τους τρόπους που ο ανθρωπισμός ως επάγγελμα απορροφά σταδιακά τους εθελοντές και αλληλέγγυους εντάσσοντάς τους στα ανθρωπιστικά ιδεώδη (Παπαταξιάρχης, 2016, 2017). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, καθώς το ανθρωπιστικό καθεστώς μετατράπηκε σε ένα πιο γραφειοκρατικό και τεχνοκρατικό σύστημα, νέα επαγγέλματα εμφανίστηκαν, όπως για παράδειγμα αυτό των επαγγελματιών ανθρωπιστών (Papataxiarchis, 2022).

Συμπληρωματική στην οπτική του Παπαταξιάρχη είναι και η δουλειά της ανθρωπολόγου Κατερίνας Ροζάκου (2017) σχετικά με εθελοντές και ακτιβιστές που αμφισβήτησαν τον επίσημο ανθρωπιστικό κόσμο, τις γραφειοκρατικές αρχές του και τους τρόπους δράσης του. Μέσα από την εθνογραφική της έρευνα στη Λέσβο αναδεικνύει τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο οι ακτιβιστές επιλέγουν να συνδεθούν με τους πρόσφυγες, καθώς τόσο τα κίνητρά τους όσο και η ουσία της δουλειάς τους βασίστηκαν στην αρχή της αντί-ιεραρχικής αλληλεγγύης. Μιας αλληλεγγύης η οποία έρχεται σε αντίθεση με τα γραφειοκρατικά πλαίσια βοήθειας προς μετανάστες και πρόσφυγες που χαρακτηρίζονται από τον ανθρωπιστικό χώρο (Rozakou, 2017). Αυτό που ουσιαστικά αναδεικνύει η Ροζάκου είναι το γεγονός ότι η ανθρωπιστική έκρηξη των τελευταίων ετών και η συμμετοχή διαφορετικών διεθνών παραγόντων έφερε στο προσκήνιο μια συγκεκριμένη μορφή ανθρωπιστικής και γραφειοκρατικής αλληλεγγύης (Rozakou, 2012). Εξάλλου, είναι η ίδια που έχει αναδείξει με την εθνογραφική της έρευνα για την εθελοντική εργασία με πρόσφυγες στην Αθήνα, την εμφάνιση μιας νέας ηθικής και κοινωνικής υποκειμενικότητας, αυτής του «ηθικού πολίτη», και τις διαδικασίες συγκρότησης μιας νέας κατηγορίας επαγγελματιών ανθρωπιστών εργαζομένων σε ΜΚΟ (Ροζάκου, 2018).

1.2 Γραφειοκρατία

Στην προσπάθειά μου να διερευνήσω πώς οι γραφειοκρατικές δομές και διαδικασίες διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τις δράσεις των εργαζομένων σε ανθρωπιστικούς οργανισμούς χρησιμοποιώ την θεωρητική έννοια της γραφειοκρατίας, όπως αυτή αναλύεται και ερμηνεύεται στο πεδίο της ανθρωπολογίας. Επί της ουσίας, το συγκεκριμένο πεδίο μελέτης επικεντρώνεται στις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις της γραφειοκρατίας, εξετάζοντας πώς αυτή λειτουργεί και πώς επηρεάζει τις βιωμένες εμπειρίες των ανθρώπων που αλληλεπιδρούν μαζί της. Η ανθρωπολογία της γραφειοκρατίας αποτελεί ένα πλούσιο πεδίο μελέτης που έχει διαμορφωθεί από τις συνεισφορές πολλών μελετητών, οι οποίοι έχουν παράσχει σημαντικές γνώσεις για τους τρόπους με τους οποίους τα γραφειοκρατικά συστήματα επηρεάζουν τα άτομα και την κοινωνία.

Ένας από τους σημαντικότερους ωστόσο ανθρωπολόγους που έχει γράψει εκτενώς για το θέμα της γραφειοκρατίας είναι ο Michael Herzfeld. Στο έργο του με τίτλο *“The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy”* (1992), εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους τα γραφειοκρατικά συστήματα διαμορφώνουν την κατανόησή μας για την κοινωνική ζωή. Αυτό που ουσιαστικά υποστηρίζει είναι ότι η γραφειοκρατία δεν είναι απλώς ένα σύστημα κανόνων και διαδικασιών, αλλά και ένα συμβολικό σύστημα το οποίο αντανakλά και ενισχύει συγκεκριμένες πολιτισμικές αξίες και κοινωνικές ιεραρχίες (Herzfeld, 1992).

Πρόκειται ωστόσο για ένα πολιτισμικό φαινόμενο το οποίο παράγει μια ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής αδιαφορίας. Μια αδιαφορία, όπως ισχυρίζεται, η οποία δεν είναι μια φυσική κατάσταση, αλλά αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή που παράγεται μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικό-ιστορικές διαδικασίες και συμβολικές αναπαραστάσεις (Herzfeld, 1992). Μια αδιαφορία, η οποία παράγεται, τόσο μέσω της χρήσης τυποποιημένων γραφειοκρατικών διαδικασιών, όσο και μέσω της έμφασης που δίνεται στην τήρηση κανόνων και κανονισμών. Ουσιαστικά, οι γραφειοκρατικές δομές και πρακτικές δημιουργούν μια αίσθηση απόστασης ανάμεσα στον γραφειοκράτη εργαζόμενο και σε αυτούς που πρέπει να εξυπηρετήσει, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο την ανάπτυξη μιας κουλτούρας αδιαφορίας στους πρώτους. Όπως ισχυρίζεται ο Herzfeld (1992), αυτή η αίσθηση απάθειας και αδιαφορίας για τα άτομα

και τις ανάγκες τους ενισχύει και αναπαράγει συστημικές ανισότητες και κοινωνικούς αποκλεισμούς για τα συγκεκριμένα άτομα.

Μια από τις πρακτικές ωστόσο, η οποία παρατηρείται στα περισσότερα γραφειοκρατικά πλαίσια και μπορεί να προκαλέσει αδιαφορία, είναι το «buck passing». Ο Herzfeld χρησιμοποιεί την συγκεκριμένη έννοια για να περιγράψει πώς τα άτομα που εργάζονται μέσα σε γραφειοκρατικά συστήματα μεταβιβάζουν την ευθύνη για τις αποφάσεις τους και τις πράξεις τους σε άλλους, απαλλάσσοντας με αυτό τον τρόπο τον εαυτό τους από οποιαδήποτε ηθική ευθύνη. Όπως αναφέρει, είναι ακριβώς αυτή η μεταβίβαση της ευθύνης στους ιεραρχικά ανώτερους ή στο σύστημα, η οποία καθιστά πρακτικά δυνατή την αδιαφορία, καθώς έτσι μπορούν να αποστασιοποιηθούν από τις πράξεις τους και επομένως να μην αισθάνονται υπεύθυνοι για τις συνέπειες των αποφάσεών τους (Herzfeld, 1992). Δημιουργώντας δηλαδή μια αίσθηση απόστασης ανάμεσα στους θεσμούς και στα άτομα που εξυπηρετούν, αποφεύγουν να αντιμετωπίσουν σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα διαιωνίζοντας με αυτό τον τρόπο κοινωνικές ανισότητες και αδικίες.

Επίσης, όσον αφορά την μελέτη της γραφειοκρατίας ιδιαίτερα σημαντική είναι και η οπτική του Michael Lipsky (1980), ο οποίος με την έρευνα του ανέδειξε τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η γραφειοκρατία στην «πρώτη γραμμή». Συγκεκριμένα, διερεύνησε τον τρόπο με τον οποίο οι αποφάσεις και οι ενέργειες των εργαζομένων στο «επίπεδο του δρόμου», δηλαδή όσον ασχολούνται με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και επιβολή κανονισμών, αναπαράγουν τις πολιτικές της κρατικής γραφειοκρατικής διοίκησης (Lipsky, 1980). Και παρά το γεγονός ότι ο Lipsky αναφέρεται κυρίως στην κρατική γραφειοκρατία και στους δημόσιους υπαλλήλους, στην ανάλυσή μου ακολουθώ την συλλογιστική του, υποστηρίζοντας ότι οι εργαζόμενοι στον ανθρωπιστικό τομέα, και ειδικά αυτοί που εργάζονται σε ΜΚΟ εντός των προσφυγικών camps, ενεργούν παρόμοια με τους «γραφειοκράτες του δρόμου¹», καθώς οι αποφάσεις τους και οι ενέργειές τους ακολουθούν τις πολιτικές της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης.

Επιδιώκοντας όμως να διερευνήσω με ποιους τρόπους, η ανθρωπιστική διακυβέρνηση και η γραφειοκρατική διοίκηση, επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις πρακτικές των εργαζομένων σε προσφυγικά camps, ακολουθώ την εθνογραφική

¹ Street level bureaucrats

έρευνα της Melissa Gatter. Σύμφωνα με την Gatter (2023), οι εργαζόμενοι στον τομέα της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης βρίσκονται στο κάτω μέρος της αλυσίδας, καθώς αλληλεπιδρούν καθημερινά και άμεσα με τους πρόσφυγες, αποτελώντας για αυτούς τόσο το «πρόσωπο της βοήθειας» όσο και το πρόσωπο μιας γραφειοκρατικής διοίκησης. Ωστόσο, λόγω της συγκεκριμένης θέσης τους δεν συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων που λαμβάνουν χώρα σε υψηλότερα επίπεδα με αποτέλεσμα να μην μπορούν να έχουν σημαντική επιρροή στην εκτέλεση της τελικής απόφασης (Gatter, 2023).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Gatter (2023), η γραφειοκρατία της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης δημιουργεί έναν διαχωρισμό μεταξύ των προσφύγων και των εργαζομένων, οι οποίοι ουσιαστικά μετατρέπονται σε φύλακες του ανθρωπιστικού καθεστώτος. Η γραφειοκρατική εργασία στον ανθρωπιστικό τομέα ωστόσο, παρουσιάζει μεγαλύτερα ηθικά και συναισθηματικά διλήμματα από αυτά μιας κρατικής γραφειοκρατίας, καθώς αποτελεί μια καθημερινή προσπάθεια, η οποία εισχωρεί συνεχώς στην προσωπική και κοινωνική ζωή των εργαζομένων (Gatter, 2023). Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, που οι εργαζόμενοι πρέπει να αποστασιοποιούνται από τα συναισθήματά τους προκειμένου να αντεπεξέλθουν στον ιδιαίτερο χαρακτήρα της συγκεκριμένης εργασίας.

1.3 Camp Studies

Τέλος, επιδιώκοντας να σκιαγραφήσω περαιτέρω το πλαίσιο εντός του οποίου οι εργαζόμενοι καλούνται να δράσουν, εκλαμβάνω το προσφυγικό camp ως τον κατεξοχήν χωρικό σχηματισμό όπου η ανθρωπιστική διακυβέρνηση συναντά την γραφειοκρατική διαχείριση. Καθώς το camp όμως αποτελεί έναν κοινωνικό-χωρικό σχηματισμό με συγκεκριμένα ιστορικά, πολιτικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά, για να μπορέσω να κατανοήσω καλύτερα την παραπάνω σχέση, θα χρειαστεί να ανατρέξω στις πρόσφατες σχετικές έρευνες οι οποίες διερευνούν τους τρόπους με τους οποίους τα camps αναδύονται και λειτουργούν. Όπως αναφέρει ο Claudio Minca (2015), εάν ο 20ός αιώνας ήταν «η εποχή του στρατοπέδου» («the age of the camp»), όπως ισχυρίστηκε ο Zygmunt Bauman, η αρχή του 21ου αιώνα είναι για πολλούς θεωρητικούς η εποχή που το camp, ως χωρική πολιτική τεχνολογία, μπορεί να βρεθεί σχεδόν παντού. Ωστόσο, ενώ τα camps έχουν μελετηθεί για αρκετές δεκαετίες, είναι μόλις τα τελευταία 20 περίπου χρόνια, μια εποχή που η Ευρώπη βρίσκεται αντιμέτωπη με την ανάδυση ενός νέου αρχιπελάγους «στρατοπέδων», που έχει

εμφανιστεί και εδραιωθεί ένα νέο πεδίο μελέτης που προσδιορίζεται ως «Camp Studies» (Martin, Minca, & Katz, 2019).

Όσον αφορά το πεδίο των «σπουδών του στρατοπέδου», μια από τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις που έχει σημαδέψει την ανάλυσή τους είναι επηρεασμένη από το έργο των Giorgio Agamben και Michel Foucault, καθώς χρησιμοποιούνται οι έννοιες της «εξαίρεσης», του «στρατοπέδου», της «βιοπολιτικής» και της «γυμνής ζωής», ως αναλυτικά εργαλεία για τη μελέτη της χωρικής διαχείρισης των εκτοπισμένων πληθυσμών (Maestri, 2017). Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη βιβλιογραφία προτείνει χρήσιμα θεωρητικά εργαλεία για την ανάλυση των camps, καθώς τα αναγνωρίζει ως βιοπολιτικές τεχνολογίες και χωρικές/διοικητικές καταστάσεις εξαίρεσης, εντός των οποίων παράγεται η γυμνή ζωή, ένα πιο πρόσφατο σύνολο εργασιών προσπαθεί να «ξεπεράσει» την συγκεκριμένη ανάλυση και να βρει εναλλακτικούς τρόπους σκέψης για το στρατόπεδο (Davies & Isakjee, 2018; Maestri, 2017; Minca, 2015; Picker, Greenfields, & Smith, 2015; Martin κ.ά., 2019, Agier, 2011).

Επιδιώκοντας να αναδείξω τις αποικιακές και φυλετικές διαστάσεις των προσφυγικών camps, ακολουθώ τις έρευνες μελετητών οι οποίοι αναγνωρίζουν τα camps ως ιδιαίτερους χωρικό-φυλετικούς σχηματισμούς αποικιακής προέλευσης και διαχωρισμού/αποκλεισμού του διαφορετικού πολιτισμικά «Άλλου» (Minca, 2015; Davies & Isakjee, 2018). Με άλλα λόγια, ως κοινωνικό-χωρικούς σχηματισμούς οι οποίοι υπάρχουν για να διαχωρίζουν και να περιορίζουν μια υποτιθέμενη φυλετική ή/και πολιτισμική απειλή. Όπως ισχυρίζονται οι Giovanni Picker, Margaret Greenfields και David Smiths (2015), στην μελέτη τους για τα camps των Ρομά, η ανίχνευση των συνεχειών μεταξύ των ιδεολογιών φυλετικής διαίρεσης και ταξινόμησης που αφορούσαν τη διακυβέρνηση των αποικισμένων πληθυσμών, και των ιδεολογιών πίσω από τις πολιτικές και τις πρακτικές διακυβέρνησης του στρατοπέδου, είναι ζωτικής σημασίας προκειμένου να κατανοηθεί η εμφάνιση ενός ξεχωριστού τύπου κοινωνικό-χωρικής περιφράξης και περιορισμού ακριβώς στην καρδιά των ευρωπαϊκών δημοκρατιών.

Παρά την κυρίαρχη αντίληψη ότι τα camps προσφύγων αποτελούν μια ανθρωπιστική αντίδραση στην εκτόπιση ενός πληθυσμού λόγω καταστροφών ή πολέμων, αυτό που πραγματικά ισχύει είναι ότι αποτελούν εργαλεία ελέγχου και

εγκλεισμού συγκεκριμένων πληθυσμών (Martin κ.α., 2019). Σε όλη αυτή την κατάσταση, το camp εμφανίζεται ως η αναπόφευκτη λύση για την διαχείριση των προσφύγων και οι ανθρωπιστικές οργανώσεις ως εκείνες οι οποίες δια μέσω των εργαζομένων τους θα εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των προσφύγων. Ωστόσο, όπως ισχυρίζεται ο Michel Agier (2011), η ανθρωπιστική βιομηχανία, η οποία εμπλέκεται στη διαχείριση των camps, λειτουργεί ουσιαστικά ως το «αριστερό χέρι της Αυτοκρατορίας», καθώς αναπαράγει με τις λειτουργίες της και τις πρακτικές της την ρατσιστική και αποικιοκρατική «λογική του στρατοπέδου». Η ανάδειξη λοιπόν της ευρωπαϊκής απάντησης στη συνεχιζόμενη «προσφυγική κρίση» μέσα από μια μετά-αποικιακή οπτική επιτρέπει να γίνουν ορατές οι σύγχρονες αποικιακές μορφές διακυβέρνησης, κατανοώντας με αυτό τον τρόπο την εξέλιξη των camps και την φυλετική πολιτική που τα υποστηρίζει (Davies & Isakjee, 2018).

1.4 Ερωτήματα

Στην παρούσα εργασία λοιπόν χρησιμοποιώ τις παραπάνω θεωρητικές έννοιες - του ανθρωπισμού, της γραφειοκρατίας και των μελετών του camp - ως φίλτρα μέσα από τα οποία αναγνωρίζω τα προσφυγικά camps στην Ελλάδα, αλλά και στην Ευρώπη, ως μετά-αποικιακές οντότητες εντός των οποίων συναντάται η ανθρωπιστική διακυβέρνηση και η γραφειοκρατική διαχείριση. Η παραπάνω διασύνδεση είναι καθοριστικής σημασίας για να μπορέσω να διερευνήσω πως το συγκεκριμένο ιδεολογικό και χωρικό πλαίσιο διαμορφώνει τον τρόπο υποκειμενοποίησης και δράσης των εργαζομένων σε προσφυγικά camps. Συγκεκριμένα, πώς οι εργαζόμενοι που ασχολούνται με την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων κινούνται ανάμεσα στην επιθυμία να βοηθήσουν και στον περιορισμό από τους κανόνες, ανάμεσα στην τήρηση γραφειοκρατικών απαιτήσεων και στην ανταπόκριση των αναγκών των προσφύγων; Πώς διαχειρίζονται μια τέτοια διαδικασία κίνησης ανάμεσα στο συναίσθημα και στον επαγγελματισμό, στην ενσυναίσθηση και στην αδιαφορία; Τί επιπτώσεις επιφέρει στους εργαζόμενους η διαχείριση των πιο πάνω αντιθέσεων; Με ποιο τρόπο αντιμετωπίζουν αυτές τις αντιθέσεις και τι είδους στρατηγικές αναπτύσσουν;

2. Αυτό-εθνογραφία

2.1 Γιατί αυτό-εθνογραφία;

Η πρώτη μου επαφή με το συγκεκριμένο πεδίο έρευνας ξεκινάει από το τέλος του 2016 όταν ως φοιτητής του τμήματος της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου και στο πλαίσιο της πτυχιακής μου εργασίας, διερεύνησα εθνογραφικά τους τρόπους με τους οποίους εφαρμόζεται η εκπαίδευση σε ανθρωπιστικό πλαίσιο, εστιάζοντας στην οπτική και την εμπειρία εκπαιδευτικών που εργάζονταν σε προγράμματα σχετικά με την εκπαίδευση παιδιών προσφύγων. Ουσιαστικά, λαμβάνοντας υπόψη τον διπλό ρόλο που είχα, τόσο ως εκπαιδευτικός/εργαζόμενος, όσο και ως ερευνητής/ανθρωπολόγος, πραγματοποίησα εθνογραφική έρευνα διερευνώντας πως μέσα από σεμινάρια εκπαίδευσης, τα οποία υλοποιήθηκαν από διεθνείς ανθρωπιστικούς οργανισμούς και ΜΚΟ, από «απλοί» εκπαιδευτικοί μετατραπήκαμε σε «ανθρωπιστές» εκπαιδευτικοί.

Από τότε, από το 2016, μέχρι και σήμερα, το 2023, εργάστηκα, όχι μόνο ως εκπαιδευτικός, αλλά και ως υπεύθυνος εκπαιδευτικών ομάδων σε προγράμματα για παιδιά πρόσφυγες σε διάφορα camps εντός της χώρας. Όλα αυτά τα χρόνια, ως εργαζόμενος, βρισκόμουν καθημερινά, Δευτέρα με Παρασκευή, στο camp, από τις 9 το πρωί έως τις 5 το απόγευμα, με αποτέλεσμα να έρχομαι σε άμεση επαφή με τους διαμένοντες πρόσφυγες. Ταυτόχρονα, διατηρώντας αρκετά ενεργή τη διπλή μου θέση, ως εργαζόμενος και ως ερευνητής, συσσωρεύσα πολύτιμο υλικό από τις καθημερινές βιωμένες εμπειρίες μου στο πεδίο εργασίας και έρευνας. Θα μπορούσε λοιπόν να ισχυριστεί κανείς, και ενδεχομένως να είχε δίκιο, ότι κάτι τέτοιο αποτελούσε μια ιδανική συνθήκη ώστε να διερευνήσω εθνογραφικά τις προκλήσεις, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά πρόσφυγες και οι γονείς βιώνουν την εκπαιδευτική διαδικασία εντός του συγκεκριμένου πλαισίου. Ωστόσο, όσο και να έχω συνυπάρξει μαζί τους θεωρώ ότι η λευκή, δυτική προνομιακή οπτική μου αδυνατεί να ερμηνεύσει και να αναλύσει σε ικανοποιητικό βαθμό αυτά που βιώνουν και σκέφτονται οι ίδιοι οι πρόσφυγες.

Αξιολογώντας λοιπόν την ιδιότητά μου, τη θέση μου, αλλά και το πλαίσιο του πεδίου έρευνας, αποφάσισα να μην μιλήσω για τον «Άλλο», αλλά για εμένα, για εμάς. Να αναδείξω δηλαδή τον δικό μας ρόλο στη ζωή αυτών των ανθρώπων, διερευνώντας πως ο τρόπος σκέψης και δράσης μας διαμορφώνει και καθορίζει σε

μεγάλο βαθμό το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η εκπαιδευτική διαδικασία των παιδιών προσφύγων. Στην παρούσα εργασία επομένως, αφηγούμαι την δική μου ιστορία, και επιδιώκοντας να τοποθετήσω την προσωπική μου εμπειρία ως εργαζόμενος σε προσφυγικά camps εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικό-πολιτικού πλαισίου, χρησιμοποιώ ως μεθοδολογία έρευνας την αυτό-εθνογραφία.

Επέλεξα όμως την αυτό-εθνογραφία ως μεθοδολογία έρευνας, όχι μόνο για τους πιο πάνω λόγους, αλλά γιατί θεωρώ ότι είναι ένα χρήσιμο και πολύτιμο εργαλείο για κάθε ερευνητή ο οποίος διερευνά ανθρώπινες εμπειρίες και κοινωνικές σχέσεις μέσα σε πολύπλοκα κοινωνικό-πολιτισμικά πλαίσια. Καταρχάς, είναι μια από τις προσεγγίσεις η οποία αναγνωρίζει και εντάσσει την υποκειμενικότητα, τη συναισθηματικότητα και την επιρροή των ερευνητών στην έρευνα, αντί να υποθέτει ότι δεν υπάρχουν (Ellis, Adams, & Bochner, 2011). Αυτό είναι ιδιαίτερος σημαντικός στην έρευνα μου, καθώς θεωρώ ότι μόνο με την συγκεκριμένη προσέγγιση μπορεί να αποτυπωθεί ολοκληρωμένα και ουσιαστικά η προσωπική μου εμπειρία, αναδεικνύοντας τόσο την υποκειμενική μου θέση και τις αλλαγές αυτής, όσο και τη συναισθηματική μου κατάσταση. Εξάλλου, όπως ισχυρίζονται οι Tony Adams, Carolyn Ellis και Stacy H. Jones (2017), η αυτοεθνογραφική επιτόπια εργασία επιτρέπει σε αυτό που βλέπουμε, ακούμε, σκεφτόμαστε και αισθανόμαστε να γίνει μέρος του πεδίου.

Κατά δεύτερον, αυτή η μέθοδος ανοίγει τον δρόμο για τη δημιουργία κειμένων που μπορούν να κατανοηθούν από όλους, ανεξάρτητα από το ακαδημαϊκό τους υπόβαθρο. Δίνει τη δυνατότητα, δηλαδή, στον ερευνητή να χρησιμοποιήσει την προσωπική του εμπειρία για να δημιουργήσει κείμενα που, όπως επισημαίνουν οι Carolyn Ellis, Tony Adams και Arthur Bochner (2011), είναι προσιτά και κατανοητά από τους περισσότερους ανθρώπους. Αυτό επιτρέπει την προσωπική και κοινωνική αλλαγή, καθώς τα κείμενα αυτά μπορούν να ενεργοποιήσουν τη συμμετοχή περισσότερων ατόμων σε σημαντικές συζητήσεις και έρευνες. Ουσιαστικά, μέσω της (αυτοεθνο)γραφής της δικής μου ιστορίας, δεν αποσκοπώ μόνο στην ολοκλήρωση μιας ακαδημαϊκής έρευνας, αλλά και στο να συνδέσω τη δική μου εμπειρία με αυτές των άλλων εργαζομένων, προκειμένου να εντοπιστεί ένα κοινό σημείο επαφής και να δημιουργηθεί ένας κοινός χώρος δράσης.

Τέλος, θα ήθελα να υπογραμμίσω ότι η δυνατότητα να μοιράζετε κάποιος τις προσωπικές του εμπειρίες μέσω της γραφής μπορεί να αποδειχθεί θεραπευτική. Αυτή η διαδικασία όχι μόνο αφαιρεί τα 'βάρη' που μπορεί να αισθάνεται κανείς, αλλά επίσης βοηθά στην απόκτηση μιας βαθύτερης κατανόησης του ευρύτερου πλαισίου μέσα στο οποίο αυτές οι εμπειρίες εντοπίζονται. Δεδομένου λοιπόν ότι η γραφή αποτελεί έναν τρόπο γνώσης, η συγγραφή προσωπικών εμπειριών μπορεί να είναι θεραπευτική τόσο για τους συγγραφείς και τους ερευνητές όσο και για τους αναγνώστες (Ellis, Adams, & Bochner, 2011; Chang, 2007). Τα παραπάνω σημεία είναι ιδιαίτερα σημαντικά στην έρευνά μου, καθώς προσωπικά ασχολούμαι με την έρευνα και τη συγγραφή, όχι μόνο για να κατανοήσω καλύτερα τον εαυτό μου, αλλά και με σκοπό να επεξεργαστούμε συλλογικά τις εμπειρίες και τα συναισθήματά μας, όσοι βιώνουμε παρόμοιες καταστάσεις.

2.2 Τι είναι η αυτό-εθνογραφία;

Ο όρος αυτό-εθνογραφία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970 για να περιγράψει τους ερευνητές οι οποίοι διεξάγουν και γράφουν εθνογραφίες για τους «δικούς τους ανθρώπους». Ωστόσο, ήταν τη δεκαετία του 1980, όπου αρκετοί ερευνητές, ιδιαίτερα κοινωνικοί επιστήμονες, έχοντας ήδη αναγνωρίσει τους περιορισμούς των παραδοσιακών ερευνητικών πρακτικών, αναφέρθηκαν στη σημασία της προσωπικής αφήγησης, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι η οπτική γωνία ενός ερευνητή επηρεάζει τόσο τις ερευνητικές διαδικασίες όσο και τα προϊόντα που παράγονται από αυτές (Adams, Ellis, & Jones, 2017). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, από τη δεκαετία του 1990 και μετά, η αυτό-εθνογραφία να αποτελεί μια χρήσιμη μέθοδο, εισάγοντας την προσωπική εμπειρία και την αναστοχαστικότητα του ερευνητή στο εθνογραφικό πεδίο. Έτσι, τη σημερινή εποχή, η αυτό-εθνογραφία μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια προσέγγιση έρευνας και γραφής, η οποία επιδιώκει να περιγράψει και να αναλύσει συστηματικά την προσωπική εμπειρία προκειμένου να κατανοήσει το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο.

Πρόκειται για μια προσέγγιση λοιπόν η οποία, όπως αναφέρουν οι Ellis κ.α. (2011), αμφισβητεί τους «κανονικούς» τρόπους έρευνας, καθώς την αντιμετωπίζει ως μια πολιτική και κοινωνικά συνειδητή πράξη. Μια μέθοδος έρευνας, η οποία δημιουργεί πολλαπλά στρώματα συνείδησης, συνδέοντας με αυτό τον τρόπο το προσωπικό με το κοινωνικό (Ellis & Bochner, 2000), αλλά και ένας τρόπος αυτό-αφήγησης, ο οποίος τοποθετεί τον εαυτό εντός ενός κοινωνικού πλαισίου (Reed-

Danahay, 1997). Χαρακτηριστικό εξάλλου παράδειγμα αυτό-εθνογραφικής έρευνας και γραφής είναι το βιβλίο του Shahram Khosravi με τίτλο *‘Παράνομος ταξιδιώτης’, Μια αυτό-εθνογραφία των συνόρων* (2022), το οποίο είναι γραμμένο σε αυτο-εθνογραφικό ύφος, με προσωπικές εμπειρίες να παρεμβάλλονται στο εθνογραφικό γράψιμο. Όπως εξηγεί ο Khosravi (2022), το βιβλίο δεν είναι αυτό-βιογραφία, αλλά μια εθνογραφία, μέσω της οποίας τοποθετεί τόσο στη δική του εμπειρία όσο και άλλων μεταναστών, σχετικά με το ταξίδι της μετανάστευσης και τις τελετουργίες και επιτελέσεις της διέλευσης των συνόρων, εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου.

Ωστόσο, όπως ισχυρίζεται η Heewon Chang (2007), η αυτό-εθνογραφία είναι μια μέθοδος η οποία είναι ταυτόχρονα εθνογραφική και αυτοβιογραφική, με τον ερευνητή να κινείται πάντα ανάμεσα σε αυτά τα δύο είδη. Έτσι, από τη μια, με την αυτοβιογραφία, ο συγγραφέας/ερευνητής αναδεικνύει τις προσωπικές εμπειρίες τις οποίες επιθυμεί να κατανοήσει βαθύτερα και ουσιαστικότερα. Πρόκειται για εμπειρίες, που τον παρακινούν να σταματήσει και να προβληματιστεί, ενθαρρύνοντάς τον με αυτό τον τρόπο να εξερευνήσει διάφορες πτυχές της ταυτότητας, των σχέσεων και των κοινοτήτων του (Adams, Ellis, & Jones, 2017). Εμπειρίες που μπορεί να μην είχε την ευκαιρία ή το θάρρος να εξερευνήσει και οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως «επιφάνιες». Τις περισσότερες φορές εξάλλου οι αυτοβιογράφοι γράφουν για τέτοιες στιγμές, οι οποίες θεωρούν ότι έχουν επηρεάσει σημαντικά τη ζωή τους, ή για περιόδους υπαρξιακών κρίσεων που τους ανάγκασαν να αναλύσουν περαιτέρω τη βιωμένη εμπειρία τους (Ellis, Adams, & Bochner, 2011).

Από την άλλη, στην αυτό-εθνογραφία, ο ερευνητής γράφει αναδρομικά και επιλεκτικά για συγκεκριμένες εμπειρίες, τις οποίες ωστόσο προσπαθεί να αναλύσει και να τοποθετήσει στο ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Επιδίωξή του είναι να αναδείξει πώς είναι να ζει κανείς την εμπειρία, φωτίζοντας τη σημασία της προσωπικής εμπειρίας στην έρευνα (Ellis & Bochner, 2000; Reed-Danahay, 1997; Ellis, Adams, & Bochner, 2011). Εντούτοις, αυτό που κάνει την ιστορία του πιο έγκυρη είναι ότι ως ερευνητής διαθέτει ένα σύνολο θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων, αλλά και μια ερευνητική βιβλιογραφία γύρω από τα οποία μπορεί να πλαισιώσει την ιστορία του και την εμπειρία του (Ellis, Adams, & Bochner, 2011).

Αυτό όμως που έχει σημασία σε κάθε αυτό-εθνογραφία, όπως αναφέρει η Chang (2007), είναι το που δίνεται περισσότερο η έμφαση. Πού εστιάζει δηλαδή ο ερευνητής; Στην εθνογραφική διαδικασία; Στην ερμηνεία κι στην ανάλυση ή στην αυτό-αφήγηση; Στη παρούσα έρευνα λοιπόν εστιάζω περισσότερο στο εθνογραφικό και ερμηνευτικό κομμάτι και κάπως λιγότερο στο αφηγηματικό. Δεν επιθυμώ απλά να γράψω τις εμπειρίες μου ή να αφηγηθώ λογοτεχνικά την ιστορία μου, αλλά αυτό που επιδιώκω είναι να τις τοποθετήσω σε ένα συγκεκριμένο αναλυτικό πλαίσιο, χρησιμοποιώντας μια πληθώρα θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων. Η συγκεκριμένη έρευνα ουσιαστικά είναι το αποτέλεσμα της δικής μου ενσαρκωμένης εμπειρίας ως εργαζόμενος σε προσφυγικά camps, αλλά και της εθνογραφικής έρευνας πεδίου μεταξύ άλλων εργαζομένων στο συγκεκριμένο πλαίσιο.

2.3 Αυτό-εθνογραφικά κείμενα πεδίου και συνεντεύξεις

Αυτό που έχω παρατηρήσει κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου, και έρχεται σε συμφωνία με αυτό που αναφέρει ο Khosravi (2022), είναι το γεγονός ότι ο διαχωρισμός μεταξύ του ερευνητή/εθνογράφου και των «άλλων», δηλαδή των πηγών, είναι ασαφής, καθώς οι εμπειρίες των τελευταίων έρχονται να επιβεβαιώσουν, να ολοκληρώσουν και να επαναφέρουν στη μνήμη τις δικές μου εμπειρίες. Αυτή η παρατήρηση αναδεικνύει την ανάγκη για περαιτέρω ανάλυση και κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι διάφορες ομάδες ανθρώπων αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν τις κοινές εμπειρίες, προσφέροντας έτσι μια πιο πλήρη εικόνα της συνολικής δυναμικής που διαμορφώνει τις δράσεις μας.

Στο πλαίσιο λοιπόν της παρούσας ερευνητικής εργασίας, και επιδιώκοντας να διασφαλίσω μια πλούσια και ολοκληρωμένη ανάλυση του εθνογραφικού υλικού, βασίζομαι επιπλέον και σε εμπειρικά δεδομένα που προέρχονται από τους συναδέλφους που εργάζονται σε προσφυγικά camps. Η συμμετοχή τους στην έρευνα αποτελεί έναν σημαντικό πυλώνα για την συλλογή υλικού και την εμβάθυνση στην κατανόηση του φαινομένου που διερευνώ, καθώς είναι ακόμα ενεργοί στο πεδίο και διαθέτουν μεγάλη εμπειρία ως εργαζόμενοι σε προσφυγικά camps. Εξάλλου, ενώ η εθνογραφική ποιοτική έρευνα πεδίου συνήθως λαμβάνει χώρα σε ένα περιβάλλον όπου ο ερευνητής έρχεται σε άμεση επαφή με άλλους, η αυτό-εθνογραφική επιτόπια εργασία εμπλέκει τους άλλους στην ανάμνηση και τον προβληματισμό του ερευνητή (Chang, 2007).

Όσον αφορά τώρα τη διαδικασία συλλογής δεδομένων, αυτή επαναλαμβάνεται σε διάφορα σημεία καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και μάλιστα με διαφορετική ένταση και προσέγγιση. Στην παρούσα έρευνα εντούτοις, ακολουθώ τον συλλογισμό της Chang (2007) και χρησιμοποιώ τον όρο «κείμενα πεδίου» αντί για «δεδομένα». Ο συγκεκριμένος όρος φαίνεται περισσότερο κατάλληλος και ενδεδειγμένος για να περιγράψει με μεγαλύτερη ακρίβεια το τι κάνει ένας αυτό-εθνογράφος κατά τη διαδικασία συλλογής και σύνθεσης των δεδομένων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Chang (2007), καθώς η μνήμη εξασθενεί όσο περνάει ο καιρός, θολώνοντας τη ζωτικότητα των λεπτομερειών, η σύνταξη κειμένων πεδίου βοηθά τον ερευνητή να συμπληρώσει τον πλούτο και την πολυπλοκότητα του πεδίου έρευνας. Συνεπώς λοιπόν, τα κείμενα πεδίου αποτελούν μια σημαντική πτυχή της αυτό-εθνογραφικής μεθοδολογίας, καθώς αποτυπώνουν τις περιγραφές, τις παρατηρήσεις, τις σημειώσεις και τις αλληλεπιδράσεις που οι ερευνητές έχουν με τα άτομα ή τις κοινότητες που μελετούν.

Επομένως, στην παρούσα ερευνητική διαδικασία, οι παρατηρήσεις μου και το προσωπικό ημερολόγιο πεδίου, οι επίσημες και ανεπίσημες συνομιλίες μου με συναδέλφους, καθώς και οι διάφορες ανακοινώσεις και τα ειδησεογραφικά άρθρα, συνθέτουν αυτό που θα λέγαμε κείμενα πεδίου. Οι αυτό-εθνογράφοι ωστόσο μπορούν να χρησιμοποιήσουν διάφορες τεχνικές για να διευκολύνουν την ανάκληση και οργάνωση των αναμνήσεών τους, και να συνθέσουν κείμενα πεδίου ως δεδομένα (Chang, 2007). Τεχνικές οι οποίες κάθε φορά εξαρτώνται από ποικίλους παράγοντες, όπως το θέμα και ο σκοπός της έρευνας, η χρονική διάρκεια και η προσβασιμότητα στο πεδίο, η επιλογή μεθοδολογίας κ.α. Στη συγκεκριμένη έρευνα κατά συνέπεια χρησιμοποιώ κάποιες τεχνικές συλλογής υλικού τις οποίες θεωρώ ιδιαίτερα σημαντικές για την ανάλυση του πεδίου μελέτης, όπως η συμμετοχική παρατήρηση, η αυτό-παρατήρηση, η παρατήρηση των άλλων, καθώς και ανεπίσημες συζητήσεις και ημιδομημένες συνεντεύξεις με συναδέλφους και προϊσταμένους.

Ουσιαστικά, με τη συμμετοχική παρατήρηση εισβάλλω προσωπικά στο πεδίο έρευνας και συμμετέχω ενεργά, καταγράφοντας τις παρατηρήσεις μου και τις εμπειρίες μου. Ακολουθώ, με την αυτό-παρατήρηση δίνω έμφαση στον προσωπικό μου ρόλο ως παρατηρητής καταγράφοντας τις δικές μου σκέψεις, συναισθήματα και αντιδράσεις, καθώς συμμετέχω στην έρευνα, προσφέροντας με αυτό τον τρόπο ένα εσωτερικό και προσωπικό βλέμμα στο υπό διερεύνηση θέμα. Ενώ αντιθέτως,

παρατηρώντας τους συνάδερφους εργαζομένους, επικεντρώνομαι στην παρακολούθηση των άλλων ατόμων που ανήκουν στο πεδίο έρευνας, καταγράφοντας τις ενέργειες και τις αλληλεπιδράσεις τους, προσφέροντας με αυτό τον τρόπο μια εξωτερική οπτική της συμπεριφοράς τους.

Επιπλέον, μέσα από 7 ημιδομημένες συνεντεύξεις με συναδέλφους ανταλλάσσω απόψεις, συμβουλές και εμπειρίες, οι οποίες συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση του υλικού που συλλέγω και των ευρημάτων που προκύπτουν από την έρευνά μου. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας με συναδέλφους εργαζόμενους σε ΜΚΟ και δημόσιους υπάλληλους του Υπουργείου Παιδείας. Όλοι οι συνεντευξιζόμενοι διέθεταν εμπειρία στο τομέα της εκπαίδευσης των παιδιών προσφύγων, καθώς εργάζονταν για αρκετά χρόνια σε διάφορα προσφυγικά camps στην Ελλάδα, ενώ προέρχονταν από ποικίλα ακαδημαϊκά/εκπαιδευτικά πλαίσια και κατείχαν διαφορετικές επαγγελματικές ιδιότητες, συν-εργαζόμενοι ωστόσο στο ίδιο πρόγραμμα (βλ. πίνακα 1).

Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις αποτελούν διαδραστικές συνεντεύξεις παραγωγής νοήματος και συναισθήματος, καθώς επηρεάζουν τόσο τον συνεντευξιζόμενο όσο και τον ερευνητή. Παρόλο που η εστίαση είναι στον συνεντευξιζόμενο και την ιστορία του, λαμβάνονται υπόψη οι σκέψεις και τα συναισθήματα του ερευνητή, επηρεάζοντας τον τρόπο που θα ειπωθούν ή θα πλαισιωθούν κάποια γεγονότα. Ουσιαστικά, οι διαδραστικές συνεντεύξεις είναι συλλογικές ερευνητικές δραστηριότητες στις οποίες ερευνητές και συμμετέχοντες διερευνούν μαζί ζητήματα που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Όπως για παράδειγμα, όταν ένας από τους συνεντευξιζόμενους μού ανέφερε ότι του άρεσε πολύ ο τρόπος που συζητήσαμε, κατά τη διάρκεια της συνέντευξής μας, για τις εμπειρίες μας από το camp και τους προβληματισμούς μας σχετικά με την εργασία μας, καθώς ένιωσε ότι μπορούσε να ταυτιστεί και να επαναπροσδιορίσει τη θέση του και τον ρόλο του.

Τέλος, αντίθετα με τις ατομικές συνεντεύξεις με αγνώστους, οι διαδραστικές συνήθως πραγματοποιούνται ανάμεσα σε ανθρώπους οι οποίοι έχουν αναπτύξει μια μορφή σχέσης και αλληλεπίδρασης. Ως ερευνητής και εργαζόμενος λοιπόν διατηρώ διαφόρων ειδών σχέσεις (επαγγελματικές, προσωπικές, φιλικές) με κάποιους από

τους συμμετέχοντες, με αποτέλεσμα να εγείρονται ηθικά διλήμματα και δεοντολογικά ζητήματα σχετικά με την ασφάλεια και την ιδιωτικότητα των συμμετεχόντων, όπως η προστασία των προσωπικών τους δεδομένων και η έκθεση της προσωπικής/επαγγελματικής τους ζωής.

ΟΝΟΜΑ	ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ	ΧΩΡΟΣ	ΕΜΠΕΙΡΑ
ΣΕΠ 1	Συντονιστής Εκπαίδευσης Προσφύγων	Δημόσιος φορέας	Προσφυγικά Camps	+5 έτη
ΣΕΠ 2	Συντονιστής Εκπαίδευσης Προσφύγων	Δημόσιος φορέας	Προσφυγικά Camps	+6 έτη
ΣΕΠ 3	Συντονιστής Εκπαίδευσης Προσφύγων	Δημόσιος φορέας	Προσφυγικά Camps	+3 έτη
Εργαζόμενος 1	Κοινωνικός/ή Επιστήμονας	ΜΚΟ	Προσφυγικά Camps	+5 έτη
Εργαζόμενος 2	Εκπαιδευτικός	ΜΚΟ	Προσφυγικά Camps	+6 έτη
Εργαζόμενος 3	Κοινωνικός/ή Επιστήμονας	ΜΚΟ	Προσφυγικά Camps	+6 έτη
Εργαζόμενος 4	Εκπαιδευτικός	ΜΚΟ	Προσφυγικά Camps	+3 έτη

Πίνακας 1

2.4 Σχεσιακή ηθική

Στην ερευνητική διαδικασία συνεπώς οι ερευνητές δεν λειτουργούν απομονωμένα, αλλά ανήκουν σε κοινωνικά δίκτυα που περιλαμβάνουν φίλους, συγγενείς, συνάδελφους και άλλους. Καθώς διενεργούμε και γράφουμε λοιπόν μια εθνογραφική έρευνα, εμπλέκουμε διάφορους ανθρώπους σε αυτή, με αποτέλεσμα να προκύπτουν σοβαρά ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα. Όπως ισχυρίζονται ωστόσο οι Ellis κ.α. (2011), αυτά τα ζητήματα ενισχύονται για τους αυτό-εθνογράφους, οι οποίοι χρησιμοποιώντας την προσωπική τους εμπειρία ως μέρος της έρευνάς τους, δεν

εμπλέκουν μόνο τους εαυτούς τους αλλά και τους οικείους άλλους. Βρίσκονται δηλαδή αντιμέτωποι με μια «σχεσιακή ηθική», η οποία αναγνωρίζει και εκτιμά τον αμοιβαίο σεβασμό, την αξιοπρέπεια και τη σύνδεση μεταξύ του ερευνητή και του ερευνώμενου αλλά και μεταξύ του ερευνητή και των κοινοτήτων στις οποίες ζει και εργάζεται.

Μια ιστορία δεν γράφεται ποτέ στο κενό και οι άλλοι είναι πάντα ορατοί ή αόρατοι συμμετέχοντες στην ιστορία μας (Chang, 2007). Για παράδειγμα, στη συγκεκριμένη μελέτη, οι σχεδόν καθημερινές διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνάδελφους μου επηρεάζουν τις διαδικασίες της έρευνας, καθιστώντας τη σχεσιακή ηθική αρκετά περίπλοκη. Επιπλέον, η διατήρηση, ακόμα και σήμερα, στενών σχέσεων με ορισμένα άτομα, επηρεάζει άμεσα τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνω τις ερμηνευτικές και αναλυτικές μου θέσεις στο πλαίσιο της έρευνάς μου.

Αναγνωρίζοντας εντούτοις τη σημασία της προστασίας του απορρήτου και της ασφάλειας των ατόμων που συμμετέχουν στην έρευνά μου αλλάζω ή αποκρύπτω ορισμένα χαρακτηριστικά αναγνώρισης και ταυτοποίησης, όπως το φύλο, το όνομα και ο τόπος εργασίας. Παρόλο όμως που η ουσία και η σημασία της έρευνας είναι πιο σημαντικές από την ακριβή αναφορά λεπτομερειών, ως ερευνητές πρέπει να γνωρίζουμε ότι αυτές οι προστατευτικές πρακτικές μπορούν να επηρεάσουν την αξιοπιστία και εγκυρότητα της έρευνάς μας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή ερμηνεύεται και κατανοείται από τους άλλους (Ellis κ.α., 2011). Ωστόσο, είναι κάτι που είναι απαραίτητο να κάνει οποιοσδήποτε διεξάγει έρευνα σε μια κοινότητα ή μια ομάδα ανθρώπων, αναλογιζόμενος τον ρόλο του, την ευθύνη των πράξεών του και των επιπτώσεων της έρευνάς του.

2.5 Το camp ως πεδίο έρευνας

Παρά το γεγονός ότι η εθνογραφία παραμένει μια εξαιρετικά διαδεδομένη μεθοδολογική προσέγγιση για την έρευνα και τη συγγραφή θεμάτων σχετικών με τα προσφυγικά camps, είναι προφανές ότι οι επιπτώσεις αυτής της μεθοδολογικής επιλογής απαιτούν περισσότερη ανάλυση (Weima & Brankamp, 2022). Ενώ δηλαδή πρόκειται για μια προσέγγιση η οποία εστιάζει στην άμεση παρατήρηση και ενεργή συμμετοχή του ερευνητή στο πεδίο, όταν η έρευνα λαμβάνει χώρα σε έναν ιδιαίτερο κοινωνικό-χωρικό σχηματισμό, όπως το προσφυγικό camp, τότε απαιτείται προσεκτική ανάλυση και επικριτική σκέψη κατά τη χρήση της ως μεθόδου έρευνας.

Χρειάζεται, με άλλα λόγια, να αναδειχθούν και να κατανοηθούν από τον ερευνητή οι πιθανοί περιορισμοί της και η αδυναμία της να αναπαριστά όλες τις πτυχές της πραγματικότητας των προσφυγικών camps.

Δεδομένου ότι η παρούσα έρευνα λαμβάνει χώρα σε προσφυγικά camps, είναι σημαντικό να επισημάνω ότι η τεχνολογία που χρησιμοποιείται, ο τρόπος με τον οποίο διοικούνται αυτά, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρώ εντός τους, επηρεάζουν την προσέγγισή μου και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνομαι ή/και γράφω για αυτά. Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζουν οι Yolanda Weima και Hanno Brankamp (2022), τα ετερογενή χαρακτηριστικά των camps που μελετάμε έχουν βαθιά επίδραση στον τρόπο πρόσβασης, εμπειρίας, μελέτης, απεικόνισης, αίσθησης, ιστορικοποίησης, θεωρητικοποίησης και γραφής για αυτά. Με άλλα λόγια, ως ερευνητές που εστιάζουμε σε «κλειστά» περιβάλλοντα, όπως αυτό του προσφυγικού camp, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη την επίδραση του χώρου και της εξουσίας, αλλά και τις ανισότητες δύναμης και θέσης κατά την έρευνά μας.

Αντί να παραμερίζουμε τις προκλήσεις και τις αντιφάσεις που συνδέονται με τη μελέτη των camps, αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να αναλύουμε τις επιδράσεις της μεθοδολογίας μας, να εξετάζουμε τις θέσεις που υιοθετούμε, να αναλαμβάνουμε τις ευθύνες μας στην έρευνα, και τέλος να διερευνούμε τυχόν συνενοχές που μπορεί να προκύπτουν (Weima & Brankamp, 2022). Αυτή η προσέγγιση λοιπόν έχει ως στόχο να κατανοήσουμε ενδελεχώς τον τρόπο με τον οποίο διεξάγουμε την έρευνά μας και να αναδείξουμε τις συνεχείς ανάγκες και προκλήσεις που συνδέονται με τη μελέτη των camps.

Ωστόσο, οι μελέτες των camps, παρά το γεγονός ότι προτείνουν θεωρητικές και εμπειρικές αναφορές διαφορετικών χωρικών σχηματισμών, παραβλέπουν σε μεγάλο βαθμό τις σημερινές επιπτώσεις ενός από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της ευρωπαϊκής νεοτερικότητας, δηλαδή της αποικιοκρατίας, καθώς και την κατασκευή ιδιόμορφων ιδεολογιών διακυβέρνησης (Weima & Brankamp, 2022). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Thom Davies και Arshad Isakjee (2018), όταν κάποιος διερευνά τα camps δεν πρέπει να παραβλέπει τις αποικιακές και φυλετικές λογικές που αναπαράγουν και συντηρούν την βία και την ανισότητα. Με άλλα λόγια, ως ερευνητής, δεν πρέπει να παραβλέψω το γεγονός ότι τα camps αντικατοπτρίζουν την

λευκή φυλετική υπεροχή, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο το ρατσιστικό καθεστώς αποκλεισμού των προσφύγων.

Πώς μελετάει λοιπόν ένας λευκός ερευνητής ένα προσφυγικό camp; Ποιά είναι τα υποκείμενα της έρευνάς του; Σε ποιους απευθύνεται; Τί επιδιώκει να αναδείξει; Αυτά είναι κάποια από τα ερωτήματα τα οποία προέκυψαν καθ' όλη την διάρκεια της ερευνητικής μου εργασίας και τα οποία καθόρισαν και καθορίζουν ακόμα σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο που προσεγγίζω το θέμα, τόσο θεωρητικά όσο και μεθοδολογικά. Αναγνωρίζοντας επομένως ότι η μεθοδολογία πρέπει να λαμβάνει υπόψη την υλική πραγματικότητα των camps, καθώς και τις ανισότητες που δημιουργούνται μέσω αυτής της συγκεκριμένης κοινωνικό-χωρικής διάταξης (Weima & Brankamp, 2022), και έχοντας βιώσει καθημερινά αυτές τις σχέσεις εξουσίας και ανισότητας στα προσφυγικά camps που έχω εργαστεί, επιλέγω να εστιάσω την έρευνά μου στους ανθρωπιστικούς και κρατικούς δρώντες. Μετατοπίζοντας δηλαδή την οπτική από τους διαμένοντες πρόσφυγες, ως «αντικείμενα» της έρευνας, στους εργαζόμενους εντός των camps, επιδιώκω να συμμετέχω στη συζήτηση σχετικά με τις ευθύνες και τις μετά-αποικιακές μας εμπλοκές ως μελετητές των camps, αλλά και τη μακρά συνενοχή μας στη διατήρηση των κοινωνικών ανισοτήτων και της «λευκής αθωότητας» (Weima & Brankamp, 2022).

3. Προσφυγικά camps στην Ελλάδα

Εντούτοις, προτού διερευνήσω αναλυτικά τους τρόπους με τους οποίους ως εργαζόμενοι στα προσφυγικά camps διαμορφώνουμε τόσο τις αντιλήψεις μας όσο και τις πρακτικές μας, θεωρώ ιδιαίτερα σημαντικό να δώσω κάποια στοιχεία σχετικά με την εμφάνιση, εξέλιξη και εδραίωση αυτών των ειδικών κοινωνικό-χωρικών σχηματισμών στην Ελλάδα. Ουσιαστικά, ήδη από το 2015, στο πλαίσιο των σημαντικά αυξημένων προσφυγικών αφίξεων, η ΕΕ εισήγαγε την προσέγγιση των hotspot, τα οποία λειτουργούσαν ως Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ). Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα εστιάζω από το 2017 και μετά, όταν και άρχισε να συστηματοποιείται και να θεσμοθετείται η δημιουργία παρόμοιων χωρικών σχηματισμών σε όλη την επικράτεια της Ελλάδας.

Συγκεκριμένα, ήταν μετά την υπογραφή της «τοξικής συμφωνίας» ΕΕ-Τουρκίας το 2016, όταν και δημιουργήθηκε σταδιακά ένας μηχανισμός εντοπισμού ευάλωτων ατόμων και οικογενειών και μετεγκατάστασής τους στην ηπειρωτική

χώρα, που έκαναν την εμφάνιση τους οι πρώτες ανοιχτές προσωρινές εγκαταστάσεις υποδοχής και διαμονής προσφύγων και μεταναστών (Kandyliis, 2019). Οι συγκεκριμένες δομές δημιουργήθηκαν σε διάφορες γεωγραφικά απομονωμένες βιομηχανικές και αγροτικές περιοχές, και ήταν κατά βάση πρώην στρατόπεδα, εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές εγκαταστάσεις και ξενοδοχεία. Όπως αναφέρουν οι Giovanni Picker κ.α. (2015) η επιλογή των camps σε απομακρυσμένες τοποθεσίες δεν αποσκοπεί μόνο στον έλεγχο των διαμενόντων σε αυτά, αλλά επίσης, μέσω της διαδικασίας του διαχωρισμού και της απομόνωσης, αναπαράγει και ενισχύει ρατσιστικά στερεότυπα. Στερεότυπα τα οποία βασίζονται σε φυλετικές ή/και πολιτισμικές κατηγοριοποιήσεις, προσδίδοντας στους διαμένοντες την ταμπέλα μιας υποτιθέμενης απειλής (Minca, 2015). Τον Ιούλιο του 2016 λειτουργούσαν περίπου 50 τέτοιες δομές στην Ελλάδα, λόγω των συνεχών αυξανόμενων προσφυγικών αφίξεων και του τεράστιου συνωστισμού στα hotspot των νησιών (Kandyliis, 2019).

Εργαζόμουν ήδη ένα εξάμηνο σε μια ανθρωπιστική μη κυβερνητική οργάνωση, ως καθηγητής μη-τυπικής εκπαίδευσης σε ένα σχολείο στο κέντρο της Αθήνας, όταν το φθινόπωρο του 2017 ξεκίνησα να κάνω μαθήματα σε ένα απομακρυσμένο camp, το οποίο ήταν ένα παλιό εργοστάσιο που είχε μετατραπεί σε χώρο διαμονής προσφύγων. Παρότι αντιλαμβανόμουν ότι το συγκεκριμένο camp προσφύγων καμία σχέση δεν θα μπορούσε να έχει με τα αντίστοιχα στρατόπεδα συγκέντρωσης των Ναζί, μου ήταν αδύνατον να μην σκεφτώ την ιστορική και ιδεολογική σύνδεση στρατοπέδου (camp) και εργοστασίου που κάνει ο Enzo Traverso, στο βιβλίο του *«Οι ρίζες της ναζιστικής βίας»*. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει, *«Αν η λογική των στρατοπέδων εξόντωσης ήταν, προφανώς, διαφορετική από τη λογική μιας καπιταλιστικής επιχείρησης – δεν παράγε εμπορεύματα αλλά πτώματα - η λειτουργία τους υιοθετούσε τη δομή και τις μεθόδους του εργοστασίου»* (Traverso, 2013, σελ.57).

Μπαίνοντας στο εσωτερικό του εργοστασίου αισθάνθηκα ότι αυτά που παρατηρούσα ήταν πρωτόγνωρα για εμένα, παρά τις όποιες ιστορικές και πολιτικές βιβλιογραφικές γνώσεις διέθετα επί του θέματος. Αν και το συγκεκριμένο εργοστάσιο-camp δεν παρήγαγε ούτε εμπορεύματα, ούτε πτώματα², δημιουργούσε

² Σε πολλά camps προσφύγων, λόγω του εγκλεισμού, του αποκλεισμού, της παραμέλησης και γενικότερα των άθλιων συνθηκών διαβίωσης, υπήρξαν και υπάρχουν ακόμα αρκετοί θάνατοι διαμενόντων προσφύγων, ενήλικων και παιδιών.

εντούτοις τις συνθήκες ώστε να αποκλειστούν και να περιθωριοποιηθούν κοινωνικά οι διαμένοντες εντός του. Χίλιοι πεντακόσιοι άνθρωποι από το Αφγανιστάν, τη Συρία, το Ιράκ, το Κουρδιστάν, το Πακιστάν, την Παλαιστίνη κ.α., ζούσαν κυριολεκτικά ο ένας δίπλα στον άλλο, είτε σε κοντέινερ είτε σε δωμάτια κατασκευασμένα από γυψοσανίδες στο εσωτερικό του εργοστασίου. Το εργοστάσιο ήταν περιφραγμένο με συρματοπλέγματα και στην είσοδο υπήρχε φύλακας αστυνομικός, χωρίς ωστόσο αυστηρά ελεγχόμενη είσοδο-έξοδο. Επίσης, η μετακίνηση προς την πόλη ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς το camp βρίσκονταν σε μια περιοχή με αγρούς και εργοστάσια, αποκομμένο εντελώς από την αστική συγκοινωνία. Ουσιαστικά δηλαδή, οι διαμένοντες πρόσφυγες στο εργοστάσιο, κυρίως οικογένειες με παιδιά και ασυνόδευτοι ανήλικοι, ήταν εγκλωβισμένοι εντός του, αλληλεπιδρώντας καθημερινά μόνο με τους εργαζόμενους από τις διεθνείς και εγχώριες ΜΚΟ, καθώς και τους δημόσιους υπαλλήλους των υπουργείων Μετανάστευσης και Υγείας.

Τα camps λοιπόν, μολονότι παρουσιάζονται ως ανοιχτά, στην πραγματικότητα είναι τόποι κοινωνικού εξοστρακισμού, καθώς η γεωγραφική τοποθεσία τους έχει επιλεγεί με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι πολύ δυσχερής ή και αδύνατη η οποιαδήποτε απόπειρα επικοινωνίας και αλληλεγγύης με τον ντόπιο πληθυσμό. Εντούτοις, ως σύγχρονη πολιτική τεχνολογία δεν στοχεύουν μόνο στον έλεγχο και εγκλεισμό των διαμενόντων, αλλά και στην προστασία και φροντίδα αυτών. Τις περισσότερες φορές η διαχείριση των προσφυγικών camps είναι υπό την ευθύνη ανθρωπιστικών οργανώσεων σε συνεργασία με δημόσιους φορείς. Όπως αναφέρει η Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη (2022), στην εθνογραφική της έρευνας σχετικά με το ρόλο των δημόσιων και ανθρωπιστικών δρώντων ως διαμεσολαβητικών φορέων στη διαμόρφωση επίσημων μορφών εγκατάστασης προσφύγων στην Αθήνα, τόσο τα camps όσο και το πρόγραμμα στέγασης σε διαμερίσματα, διαχωρίζουν τους πρόσφυγες από τον υπόλοιπο πληθυσμό τοποθετώντας τους σε ένα νοητό χώρο ανάμεσα στη βιολογική ύπαρξη και την κοινωνικοπολιτική ζωή, διατηρώντας τους ως μη- πολίτες για χρονικό διάστημα που δεν αρκεί για να ενταχθούν στην τοπική κοινωνία. Συνεπώς, παρά τις όποιες διακηρύξεις περί βοήθειας, οι πρακτικές που υιοθετούν οι συγκεκριμένοι φορείς οδηγούν σε επιπρόσθετο αποκλεισμό των ανθρώπων που επιδιώκουν να υποστηρίξουν (Martin κ.ά., 2019).

Επιστρέφοντας σπίτι και λαμβάνοντας υπόψη την αμέσως προηγούμενη εργασιακή μου εμπειρία συνειδητοποίησα ότι θα αντιμετωπίσω δυσκολίες στη

διαχείριση της νέας αυτής συνθήκης. Ωστόσο, μετά από σχεδόν έξι χρόνια εργασίας σε παρόμοια camps, κατέληξα σε μια βαθύτερη κατανόηση του ρόλου μου ως εργαζόμενος εκπαιδευτικός σε camps προσφύγων. Η καθημερινή επαφή με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι διαμένοντες πρόσφυγες, καθώς και οι υλικοτεχνικές αλλαγές στα camps, έκαναν ξεκάθαρο ότι στο συγκεκριμένο ανθρωπιστικό, γραφειοκρατικό και χωρικό πλαίσιο «δεν υπάρχει φροντίδα χωρίς έλεγχο» (Agier, 2011, σελ.4).

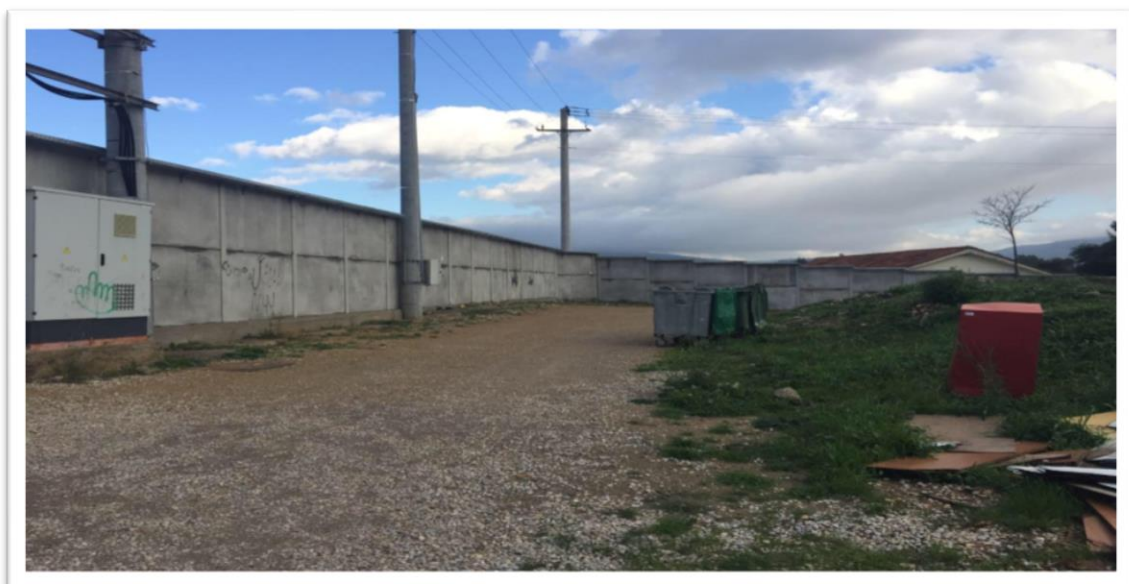
Από τα τέλη του 2021 και μετά όμως, αρκετές από αυτές τις δομές μετατρέπονται σταδιακά σε Κλειστές Ελεγχόμενες Δομές (Κ.Ε.Δ.) με αυστηρά μέτρα ασφαλείας και επιτήρησης, και σημαντικότερες ελλείψεις σε νομική βοήθεια, ιατρική περίθαλψη και διερμηνεία, καθώς και σε είδη πρώτης ανάγκης λόγω καθυστερήσεων σε διαγωνισμούς και της σταδιακής αποχώρησης πολλών διεθνών και εγχώριων ΜΚΟ. Οι διαμένοντες που βρίσκονται εντός των συγκεκριμένων camps βιώνουν καθημερινά συνθήκες αυξημένου ελέγχου, επιτήρησης και καταστολής, καθώς υπάρχουν πολλαπλά μέτρα ασφαλείας, τα οποία ισχύουν τόσο για τους πρόσφυγες όσο και για τους εργαζόμενους. Τελικά όμως, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζονται και αναφέρονται ως ανοιχτές δομές φιλοξενίας, οι οποίες παρέχουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και μεγαλύτερη ασφάλεια, αυτό που μοιάζουν είναι περισσότερο με φυλακές.

Συγκεκριμένα, περιβάλλονται από τσιμεντένιο τείχος ύψους 3 μέτρων (βλ. εικ.1 και 2) και η πρόσβαση πραγματοποιείται μέσω περιστρεφόμενων μπαρών προστασίας (τουρνικέ), οι οποίες ενεργοποιούνται με την επίδειξη της αντίστοιχης κάρτας (βλ. εικ.3 και 4). Στην είσοδο έχουν εγκατασταθεί συστήματα ελέγχου, όπως μαγνητικές πύλες και x-rays, από τα οποία πρέπει να περάσουν οι διαμένοντες και οι εργαζόμενοι για να εισέλθουν και να εξέλθουν από το camp (βλ. εικ.5 και 6). Επιπλέον, σύμφωνα με την έρευνα της οργάνωσης Υποστήριξη Προσφύγων στο Αιγαίο (RSA), σε όλη την έκταση των camps έχει εγκατασταθεί ή πρόκειται να εγκατασταθεί Κλειστό Σύστημα Παρακολούθησης, το οποίο χρησιμοποιεί λογισμικό με σκοπό να προειδοποιεί εγκαίρως για τυχόν έκτακτα συμβάντα, ενώ έχει τη δυνατότητα να δίνει ειδοποιήσεις και εικόνα στο Τοπικό Κέντρο Συμβάντων, στο Κέντρο Ελέγχου στην Αθήνα και στα Κέντρα Ελέγχου λοιπών εμπλεκόμενων φορέων, όπως π.χ. η Ελληνική Αστυνομία (Υποστήριξη Προσφύγων στο Αιγαίο (RSA), 2023).

Εικόνα 1

Το τείχος ύψους 3 μέτρων περιμετρικά του camp (φωτογραφία του συγγραφέα)

Εικόνα 2

Το τείχος ύψους 3 μέτρων περιμετρικά του camp (φωτογραφία του συγγραφέα)

Εικόνα 3

Η είσοδος του camp (φωτογραφία του συγγραφέα)

Εικόνα 4

Οι περιστρεφόμενες μπάρες ασφαλείας – τουρνικέ (φωτογραφία του συγγραφέα)

Εικόνα 5

Η είσοδος ενός Κ.Υ.Τ./Κ.Ε.Δ. - Συστήματα ελέγχου (φωτογραφία από Al Jazeera³)

Εικόνα 6

Η είσοδος ενός Κ.Υ.Τ./Κ.Ε.Δ. (φωτογραφία από Solomon⁴)

³ <https://www.aljazeera.com/features/2023/5/11/eu-details-alleged-violations-at-greeces-model-refugee-camps>

Σύμφωνα με το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, οι υπάρχουσες δομές προσφύγων στην Ελλάδα διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες: τα Κ.Υ.Τ./Κ.Ε.Δ. και τις Δομές Φιλοξενίας/Προσωρινής Υποδοχής. Συγκεκριμένα, τα πρώτα έχουν υποστεί όλες τις ανωτέρω αλλαγές και έχουν μετατραπεί σε camps που μπορεί να χαρακτηριστούν ως «φυλακές», ενώ τα δεύτερα λειτουργούν υπό πιο περιορισμένες συνθήκες ελέγχου και επιτήρησης. Συνολικά λειτουργούν οχτώ Κ.Υ.Τ./Κ.Ε.Δ, πέντε σε νησιά⁵ και τρία στην ενδοχώρα⁶, καθώς και είκοσι τέσσερις Δομές Φιλοξενίας/Προσωρινής Υποδοχής σε διάφορες περιοχές της Βόρειας και Νότιας Ελλάδας⁷. Συγκεκριμένα, τον Αύγουστο του 2023 διέμεναν ως αιτούντες άσυλο σε αυτές τις δομές συνολικά 21.623 άτομα⁸.

Ο πληθυσμός των ατόμων που διαμένουν στα camps ωστόσο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτικές και τα γεγονότα που επηρεάζουν τη μετανάστευση και την προσφυγική ροή σε συγκεκριμένες περιόδους. Ενδεικτικά, η σημαντική μείωση στις αφίξεις προσφύγων που παρατηρήθηκε το 2022 συνδέεται με τις καταγγελίες περί πρακτικών αποτροπής και άτυπων αναγκαστικών επιστροφών (pushbacks) στα θαλάσσια σύνορα, καθώς και με την κατασκευή του τείχους στον Έβρο. Εντούτοις, από τις αρχές του 2023 και μετά παρατηρείται μια αύξηση των αφίξεων και συνακόλουθα του πληθυσμού των διαμενόντων σε camps. Μια αύξηση η οποία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό όμως στην απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να τερματίσει το πρόγραμμα στέγασης ΕΣΤΙΑ ΙΙ⁹, εξωθώντας με αυτό τον τρόπο εκατοντάδες οικογένειες αιτούντων άσυλο, είτε σε αστεγία, είτε πίσω στα camp.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι από το τέλος του 2022 και μετά, ο συνολικός πληθυσμός των προσφύγων που υποβάλλουν αίτηση για άσυλο στην Ελλάδα διαμένει αποκλειστικά σε διάφορους τύπους camps, όπως Κ.Υ.Τ./Κ.Ε.Δ και Δομές Φιλοξενίας. Αυτή η παρατήρηση βασίζεται τόσο στα επίσημα στοιχεία που

⁴ <https://wearesolomon.com/el/mag/format-el/erevnes/apotyxies-kai-paraviaseis-sta-nea-protipa-camp/>

⁵ Κ.Ε.Δ. Κω, Λέρου, Σάμου, Χίου και Λέσβου

⁶ Κ.Υ.Τ. Μαλακάσας, Φυλάκιο Έβρου και Διαβατών

⁷ Δομές Θήβας, Ελευσίνας, Οινοφύτων, Ριτσώνας, Θερμοπυλών, Κατσικά, Κυλλήνης, Κορίνθου, Καβάλας, Κουτσόχερου, Αττικού Άλσους, Βαγιοχωρίου, Αλεξάνδρειας, Βόλου, Αγίας Ελένης, Βέροιας, Δράμας, Σερρών, Φιλippiάδας, Σχιστού, Πύργου, Πολυκάστρου, Σιντικής, Λαγκαδικίων

⁸ Για περισσότερα στοιχεία που αφορούν αφίξεις, μεταφορές, διαμένοντες, αιτήσεις ασύλου και άλλες παραμέτρους στο <https://migration.gov.gr/statistika/>

⁹ Σχετικά με τον τερματισμό του προγράμματος στέγασης ΕΣΤΙΑ ΙΙ για τους αιτούντες άσυλο. <https://rsaegean.org/el/gia-ton-termatismo-tou-estia-ii-gia-tous-aitountes-asylo/>

παρέχει το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (βλ. Πίνακα 2 και 3), όσο και στην προσωπική μου εργασιακή εμπειρία και την εθνογραφική έρευνα που πραγματοποίησα.

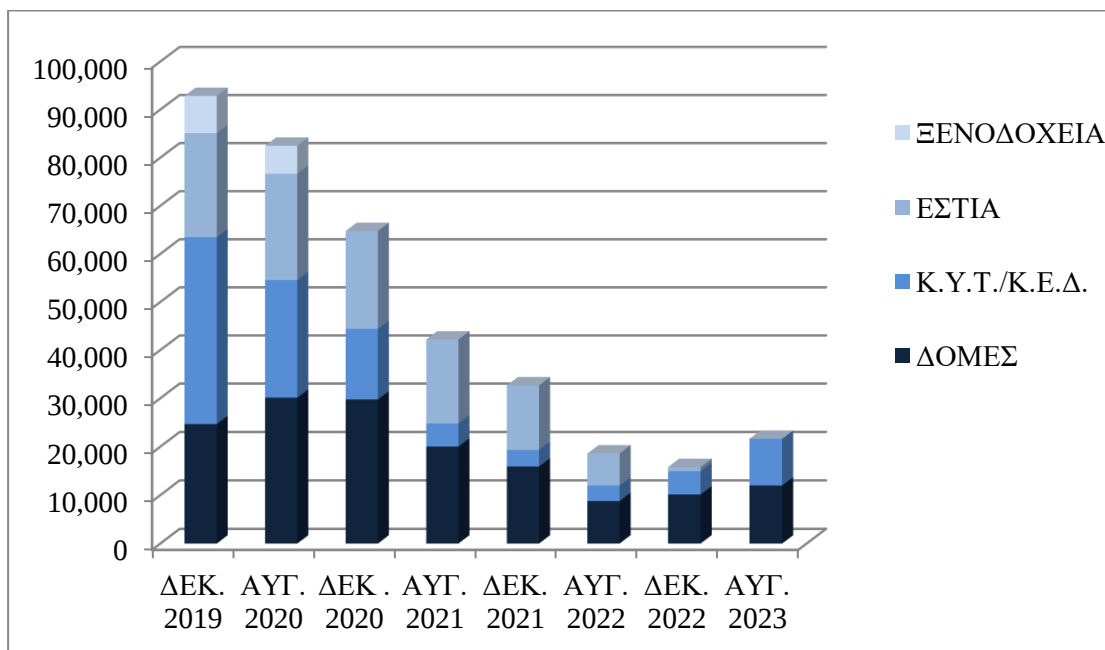
Η επανεμφάνιση ωστόσο του camp στο ευρωπαϊκό τοπίο δεν πρέπει να θεωρείται ως εξαίρεση, αλλά ως ο κανόνας. Όπως έχουν επισημάνει πολλοί μελετητές, η βίαιη και ρατσιστική τεχνολογία εξουσίας του camp δεν είναι κάτι καινούριο, αλλά έχει δοκιμαστεί στις ευρωπαϊκές αποικίες, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, προτού εισαχθεί στην Ευρώπη από αυταρχικά καθεστώτα και σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες (Minca, 2015; Martin κ.α., 2019; Picker, Greenfields κ.α., 2015; Maestri, 2017). Το camp λοιπόν στη σημερινή του μορφή αποτελεί μια μετα-αποικιακή οντότητα, η οποία όπως ισχυρίζονται οι Davies και Isakjee (2018), αποκρυσταλλώνει τις παγκόσμιες και ιστορικές αδικίες. Αποτελεί, με άλλα λόγια, έναν χώρο στον οποίο η ιστορική πραγματικότητα της αποικιοκρατίας συνεχίζει να διαμορφώνει το παρόν.

	Σύνολο	Δομές	Κ.Υ.Τ/Κ.Ε.Δ.	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΣΤΙΑ	ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑ
Δεκ-19	92.838	24.662	38.814	21.620	7.742
Αυγ-20	82.483	30.118	24.423	22.118	5.824
Δεκ-20	64.756	29.747	14.653	20.356	0
Αυγ-21	42.181	20.020	4.774	17.387	0
Δεκ-21	32.647	15.912	3.409	13.326	0
Αυγ-22	18.587	8.781	3.211	6.595	0
Δεκ-22	15.785	10.126	4.819	840	0
Αυγ-23	21.623	11.987	9.636	0	0

Πίνακας 2

Αριθμός διαμενόντων ανά κατηγορία

(πηγή Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, <https://migration.gov.gr/statistika/>)

Πίνακας 3

Αριθμός διαμενόντων ανά κατηγορία

(πηγή Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, <https://migration.gov.gr/statistika/>)

4. Εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων

4.1 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση

Παρά το γεγονός ότι στη σύγχρονη κοινωνία τα καθολικά ανθρώπινα δικαιώματα κατέχουν σημαντική θέση, υπάρχουν κάποιες κατηγορίες ανθρώπων οι οποίοι δεν απολαμβάνουν πλήρως αυτά τα δικαιώματα. Πρόκειται για τους μετανάστες, τους πρόσφυγες, τους μετανάστες χωρίς χαρτιά ή sans papiers, αυτούς που βρίσκονται σε επ' αόριστον κράτηση και γενικά τους μετανάστες εργάτες νόμιμους πολίτες πολλών δυτικών χωρών οι οποίοι βιώνουν την απώλεια των δικαιωμάτων τους ή την απειλή αυτής. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα δικαιώματα αυτά απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη και αφορούν μόνο τα μέλη ενός έθνους-κράτους. Εντούτοις, οι πρόσφυγες, οι αιτούντες άσυλο και οι μετανάστες, μπορεί να μην είναι πολίτες ενός κράτους, αλλά, όπως προτάσσει η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, έχουν αναφαίρετα δικαιώματα λόγω της ανθρώπινης ιδιότητάς τους και ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος.

Στην παραπάνω περίπτωση ανήκουν και τα παιδιά, τα οποία είναι φορείς όλων των δικαιωμάτων που εγγυάται τόσο η Οικουμενική Διακήρυξη όσο και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, με ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα αυτών να είναι το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Ένα δικαίωμα το οποίο δεν είναι απλώς ένα από τα πολλά που διαθέτουν, αλλά αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να μπορέσουν να ασκήσουν και να διεκδικήσουν άλλα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα. Πρόκειται δηλαδή για ένα δικαίωμα ενδυνάμωσης, καθώς παρέχει στα παιδιά την δυνατότητα να διαμορφώσουν και να καθορίσουν ενεργά τη ζωή τους. Η εκπαίδευση επομένως διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ανθρώπινη, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, αποτελώντας βασικό εργαλείο για την πλήρη αξιοποίηση των δυνατοτήτων και ικανοτήτων του ατόμου, συμβάλλοντας στην προώθηση της ατομικής και συλλογικής ευημερίας, της κοινωνικής ένταξης και της αίσθησης της κοινωνικής συνοχής (Παπαδημητρίου, 2020).

Όπως όλα τα παιδιά λοιπόν, έτσι και τα παιδιά πρόσφυγες είναι υποκείμενα δικαιωμάτων και ως τέτοια πρέπει να αντιμετωπίζονται από το διεθνές και εθνικό δίκαιο. Όπως ισχυρίζεται ωστόσο η Σταματία Παπαδημητρίου (2020, σελ. 22), στην έρευνα της για την εκπαιδευτική ένταξη των παιδιών προσφύγων στο ελληνικό σχολικό πλαίσιο και στο πως αυτό επηρεάζει την ταυτότητά τους και την καθημερινότητά τους, η παροχή εκπαίδευσης σε όλους και όλες ανεξαιρέτως και χωρίς αποκλεισμούς δεν αποτελεί απλώς ελάχιστη υποχρέωση του κράτους. Η πραγματική πρόκληση όπως αναφέρει είναι η εκπαίδευση να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παιδιού και να προωθεί την εκπαιδευτική και κοινωνική του ένταξη. Ουσιαστικά, αυτό που επισημαίνει είναι το γεγονός ότι η ίση μεταχείριση δεν αρκεί για να διασφαλιστεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση, καθώς χρειάζονται ειδικά σχεδιασμένες εκπαιδευτικές πολιτικές, ώστε τα παιδιά αυτά, όχι απλά να περάσουν το κατώφλι του σχολείου, αλλά να παραμείνουν και σε αυτό.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο συνεπώς, η εκπαίδευση για τα παιδιά πρόσφυγες δεν μπορεί να αποτελεί μόνο έκφραση φιλανθρωπίας ή ανθρωπισμού, αλλά βασικό δικαίωμα και αναγκαιότητα. Δεν πρέπει να θεωρείται πολυτέλεια ή προνόμιο, αλλά αντίθετα, να αποτελεί διεθνή δέσμευση και νομική υποχρέωση του κράτους (Παπαδημητρίου, 2020).

4.2 Το πρόγραμμα εκπαίδευσης των παιδιών προσφύγων

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Έπασης Αρμουςείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), το 2015-2016 διέσχισαν τα ελληνοτουρκικά σύνορα στο Αιγαίο 1.015.100 άνθρωποι¹⁰. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος του συγκεκριμένου πληθυσμού κατάφερε να φύγει από την Ελλάδα, με το κλείσιμο των συνόρων και τη συμφωνία Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας, τον Μάρτιο του 2016, περίπου 60.000 πρόσφυγες εγκλωβίστηκαν στην ελληνική επικράτεια (Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων, 2017). Όπως είδαμε και παραπάνω ήταν εκείνη την περίοδο που άρχισε σταδιακά να διαμορφώνεται μια στρατηγική διαχείρισης, προστασίας και εγκατάστασης του πληθυσμού αυτού σε μόνιμες προσφυγικές δομές.

Ο προσφυγικός πληθυσμός ωστόσο, όχι μόνο δεν ήταν εθνικά ομοιογενής, αλλά αποτελούνταν και από υψηλό αριθμό ατόμων κάτω των 18 ετών, κάτι το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο για το μετέπειτα σχεδιασμό και την εγκαθίδρυση του προγράμματος εκπαίδευσης παιδιών προσφύγων. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Unicef υπολογίζεται ότι ο αριθμός των παιδιών, 0-18 ετών, ήταν πάνω από 20.000¹¹, με την εκτίμηση ότι το 60% αυτού ήταν παιδιά που ανήκαν σε ηλικιακές ομάδες υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Οι αρχές λοιπόν έπρεπε να μεριμνήσουν άμεσα, όχι μόνο για τη στέγαση, τη τροφή, και την ιατρική φροντίδα των προσφύγων, αλλά δεδομένου του μεγάλου αριθμού παιδιών, βασική και άμεση ανάγκη δημιουργήθηκε και στον τομέα της εκπαίδευσης.

Εξάλλου, σύμφωνα με τις αρχές και τα δικαιώματα που καθιερώνονται στο διεθνές¹² και εθνικό¹³ δίκαιο για τα παιδιά., το ελληνικό κράτος όφειλε να αναπτύξει πρόγραμμα εισαγωγής των παιδιών προσφύγων στο σχολικό σύστημα με παιδαγωγικούς και εκπαιδευτικούς όρους. Για αυτό το λόγο, το Μάρτιο του 2016,

¹⁰ UNHCR, “REFUGEES & MIGRANTS SEA ARRIVALS IN EUROPE. Spain, Italy, Greece, 2015-June 2016”, Ιούνιος 2016. <file:///C:/Users/user/Downloads/1470845547.pdf>

¹¹ UNICEF, Refugee and migrant children in Greece (November 2016) https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/eca-dataproduct-Greece_Dashboard_November.pdf

¹² Άρθρο 2 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/greek-ellinika?LangID=grk>

Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ell

¹³ Νόμος 3386/2005, ΦΕΚ 212/23.08.2005, Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια. <https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2021/04/212.pdf>

συγκροτήθηκε από το ΥΠΠΕΘ μια Επιστημονική Επιτροπή, στόχος της οποίας ήταν, μέσα από επαφές και συνεργασίες με διεθνείς οργανισμούς, όπως η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ, η Unicef κ.α., να εκπονήσουν μια έκθεση για ένα ρεαλιστικό και αποτελεσματικό τρόπο ένταξης των παιδιών προσφύγων στην επίσημη σχολική εκπαίδευση. Ουσιαστικά, αυτό που αποτελούσε βασική επιδίωξη της Επιστημονικής Επιτροπής ήταν να υπάρχει ένα σχέδιο για όλα τα παιδιά, είτε αυτά ζούσαν σε πόλεις, είτε σε camps, είτε θα εντάσσονταν στα σχολεία της περιοχής, είτε θα υιοθετούνταν εναλλακτικές μορφές εκπαίδευσης με τάξεις υποδοχής, απογευματινά μαθήματα, κ.λπ. (Επιστημονική Επιτροπή για την υποβοήθηση του έργου της Επιτροπής Στήριξης των Παιδιών των Προσφύγων, 2016).

Έπειτα από λεπτομερή καταγραφή του αριθμού των παιδιών προσφύγων, και αποτύπωση των εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών δραστηριοτήτων στα προσφυγικά camps, η Επιστημονική Επιτροπή, τον Ιούνιο του 2016, κατέθεσε τις προτάσεις της σχετικά με την ψυχοκοινωνική στήριξη των παιδιών προσφύγων και την εκπαίδευσή τους. Αυτό που ουσιαστικά υποστηρίχτηκε ήταν, ότι η ένταξη των παιδιών σε σχολικές δομές αποτελεί ένα πρόγραμμα το οποίο ενέχει πολλές δυσκολίες και το οποίο για να πετύχει απαιτεί τη συνέργεια και τον συντονισμό όλων των εμπλεκόμενων φορέων, όπως τα Υπουργεία Μετανάστευσης και Υγείας, οι εκπαιδευτικοί, οι δήμοι, οι περιφέρειες, τα πανεπιστήμια, οι διεθνείς οργανισμοί και άλλοι φορείς. Επιπλέον, υπογραμμίστηκε η σημασία της σύναψης συμφωνίας μεταξύ του Υπουργείου Παιδείας και της UNICEF, καθώς και η δημιουργία ενός πλαισίου αρχών που θα ορίζει τη δράση των ΜΚΟ και άλλων φορέων στα camps σε θέματα εκπαίδευσης προσφύγων (Επιστημονική Επιτροπή για την υποβοήθηση του έργου της Επιτροπής Στήριξης των Παιδιών των Προσφύγων, 2016).

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δραστηριοποίηση διεθνών και τοπικών ανθρωπιστικών ΜΚΟ στον τομέα της μη-τυπικής εκπαίδευσης, ενώ σταδιακά ανέλαβαν σημαντικό ρόλο και σε άλλους τομείς όπως η παροχή υλικό-τεχνικής υποδομής, η επαγγελματική και τεχνική κατάρτιση, η εκπαίδευση ενηλίκων, η οργάνωση της εκμάθησης μητρικών γλωσσών και ψυχοκοινωνικών δραστηριοτήτων κ.α. Ουσιαστικά, αυτό που συνέβη, από το 2016 και μετά, είναι ότι αναπτύχθηκε σταδιακά το θεσμικό πλαίσιο που διέπει μέχρι και σήμερα το πρόγραμμα εκπαίδευσης των παιδιών προσφύγων. Ένα πρόγραμμα το οποίο χρηματοδοτείται κυρίως από την Γενική Διεύθυνση Ευρωπαϊκής Πολιτικής Προστασίας και

Επιχειρήσεων Ανθρωπιστικής Βοήθειας (DG ECHO/ European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations), ενώ συμμετέχουν το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, το Υπουργείο Παιδείας, η Unicef, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) και διάφορες διεθνείς και τοπικές ανθρωπιστικές ΜΚΟ.

Σε ένα τέτοιο πρόγραμμα λοιπόν εργάστηκα για σχεδόν έξι χρόνια, από το 2017 έως το 2023, ως εκπαιδευτικός και υπεύθυνος εκπαιδευτικών ομάδων σε διάφορα προσφυγικά camps ανά την επικράτεια. Ως εργαζόμενος όμως σε ανθρωπιστικές οργανώσεις, οι οποίες δραστηριοποιούνταν εντός των προσφυγικών camps, ερχόμουν σε καθημερινή επαφή με τους Συντονιστές Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΣΕΠ), καθώς ήταν εκείνοι οι οποίοι είχαν οριστεί ως υπεύθυνοι, από το Υπουργείο Παιδείας, για θέματα που αφορούσαν την δημόσια εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων. Εξάλλου, ως εκπαιδευτική ομάδα δεν προσφέραμε μόνο μαθήματα μη-τυπικής εκπαίδευσης και ψυχοκοινωνικές δραστηριότητες, αλλά σε συνεργασία με τους ψυχολόγους, τους κοινωνικούς επιστήμονες και τους διερμηνείς της ομάδας μας υποστηρίζαμε παράλληλα τους ΣΕΠ σε θέματα που αφορούσαν την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων στο ελληνικό σχολικό σύστημα.

Ο ρόλος των ΣΕΠ ήταν να λειτουργούν ως διαμεσολαβητές φέρνοντας σε επαφή τον προσφυγικό πληθυσμό με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, δημιουργώντας γέφυρες ανάμεσα στο σχολείο και την κοινωνία. Εντούτοις, δεν λειτουργούσαν μόνο ως σύνδεσμοι ανάμεσα στα camps και τα σχολεία, αλλά και ως συντονιστές των εκπαιδευτικών δράσεων που οργανώνονταν από ΜΚΟ και άλλους φορείς. Κλήθηκαν να παίζουν δηλαδή έναν πολύ απαιτητικό ρόλο και αρκετά διαφορετικό από το οριοθετημένο πλαίσιο του σχολείου (Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων, 2017). Συγκεκριμένα, κάποιες από τις βασικές τους αρμοδιότητες ήταν να υποστηρίζουν όλα τα διαδικαστικά σχετικά με τις εγγραφές των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, την επικοινωνία με τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς των σχολείων στα οποία φοιτούσαν τα παιδιά, τη συνεργασία με τις εμπλεκόμενες ΜΚΟ και τη διαχείριση καθημερινών θεμάτων που σχετίζονταν με την δημόσια εκπαίδευση.

Σε συνεργασία λοιπόν με τους ΣΕΠ, οργανώναμε και υλοποιούσαμε συναντήσεις γονέων με εκπαιδευτικούς δημόσιων σχολείων είτε στα σχολεία είτε στα camps, συμμετείχαμε σε συναντήσεις με εκπαιδευτικούς και διευθυντές των

δημόσιων σχολείων, υποστηρίζαμε υλικοτεχνικά την διαδικασία εγγραφής των παιδιών, και το κυριότερο παρείχαμε διερμηνεία ανάμεσα στους εμπλεκόμενους. Ουσιαστικά, η ύπαρξη και η συνεργασία διαφόρων ειδικών κατηγοριών όπως αυτές των ΣΕΠ (Υπουργείο Παιδείας), και των εκπαιδευτικών μη-τυπικής εκπαίδευσης, ψυχολόγων και διερμηνέων (ΜΚΟ), σύμφωνα με όσα μου ανέφερε σε μια συζήτησή μας ένα από τα μέλη της Επιστημονικής Επιτροπής, έχει ως κύριο στόχο την αντιμετώπιση του υπαρκτού κινδύνου αποκλεισμού των παιδιών προσφύγων από το εκπαιδευτικό σύστημα.

5. «Αλληλεγγύη» και «αδιαφορία»

5.1 Επαγγελματίας ανθρωπιστής

Δεκέμβρης 2016, Σάββατο, εννιά παρά το πρωί και στο κέντρο της Αθήνας κυκλοφορεί ελάχιστος κόσμος και αυτοκίνητα. Λίγα μέτρα από τη πλατεία Συντάγματος βρίσκεται το κτίριο στο οποίο για το επόμενο τριήμερο θα πραγματοποιηθεί το πρώτο εισαγωγικό σεμινάριο εκπαίδευσης το οποίο διοργανώνεται από εγχώριες ΜΚΟ σε συνεργασία με διεθνείς ανθρωπιστικούς φορείς, όπως η Unicef. Στο σεμινάριο θα λάβουν μέρος εκπαιδευτικοί διαφόρων ειδικοτήτων, καθώς και άτομα τα οποία θα εργαστούν ως πολιτισμικοί διαμεσολαβητές. Πριν μπούμε στην αίθουσα του σεμιναρίου, στον προθάλαμο, μας υποδέχονται οι εκπαιδευτές και διάφορα μέλη των ΜΚΟ, οι οποίοι μας καλωσορίζουν, μας δίνουν το πρόγραμμα και ερχόμαστε σε πρώτη επαφή με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες. Το σεμινάριο λέγεται ‘Introduction to Education in Emergencies – Quality Education in Humanitarian Response’ και σκοπός του είναι οι συμμετέχοντες να έρθουν σε επαφή με την έννοια του ανθρωπισμού και τις τέσσερις βασικές αρχές του -την αμεροληψία, την ουδετερότητα, την ανεξαρτησία και την ανθρωπότητα, καθώς και να κατανοήσουν την προσέγγιση του εκπαιδευτικού προγράμματος μέσα στο ιδιαίτερο πλαίσιο της ανθρωπιστικής παρέμβασης και σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.

Έχοντας παρακολουθήσει, όλα αυτά τα χρόνια εργασίας μου στο προσφυγικό, διάφορα σεμινάρια, μπορώ να ισχυριστώ με βεβαιότητα ότι εξυπηρετήσαν ένα διπλό σκοπό. Από τη μια, επιδίωξή τους ήταν να μεταφέρουν τις σύγχρονες αντιλήψεις, την τεχνογνωσία και τις μεθόδους του ανθρωπισμού στους συμμετέχοντες, προκειμένου

να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες για να εργαστούν σε αυτό το ιδιαίτερο πλαίσιο. Από την άλλη, κύριο μέλημα τους ήταν η αναπαραγωγή ενός επαγγελματικού πεδίου ανθρωπιστών και ειδικών (Ροζάκου, 2018). Όπως ισχυρίζεται εξάλλου ο Παπαταξιάρχης (2016, 2017, 2022), το ανθρωπιστικό καθεστώς διακυβέρνησης που συγκροτήθηκε μετά το 2015, ώστε να αντιμετωπιστεί η «προσφυγική κρίση» στην Ελλάδα, αποτέλεσε το βασικό πλαίσιο διαχείρισης του προσφυγικού. Η αλληλεγγύη προς τους πρόσφυγες εδραιώθηκε σύντομα στο πλαίσιο αυτού του καθεστώτος, οδηγώντας σταδιακά πολλούς εθελοντές, αλληλέγγυους και ακτιβιστές να απασχοληθούν επαγγελματικά σε ανθρωπιστικές οργανώσεις. Μέσα στις γραφειοκρατικές δομές αυτών των ανθρωπιστικών οργανώσεων εμφανίστηκε όμως ένα νέο επάγγελμα, αυτό του επαγγελματία ανθρωπιστή. Ενός επαγγελματία ανθρωπιστή, του οποίου το βασικό εργαλείο είναι η ενσυναίσθηση. Όπως χαρακτηριστικά είχε επισημάνει, σε ένα από τα πρώτα σεμινάρια, ένας έμπειρος επαγγελματίας ανθρωπιστής, «*Our working tool is empathy*».

Η ενσυναίσθηση και η συμπόνια ωστόσο, όταν συνδέονται με συναισθηματικές/ψυχολογικές έννοιες όπως ο πόνος, το τραύμα και η λύπηση, είναι δύσκολο να ξεφύγουν από την ηθική βάση που στηρίζονται και σε συνδυασμό με το ανθρωπιστικό πλαίσιο που εφαρμόζονται, εξασφαλίζουν μια θέση ηθικής ανωτερότητας σε αυτούς που θα τις ιδιοποιηθούν, αναπαράγοντας και καθιστώντας υπαρκτό το δίπολο δικαιούχων - αυτών που χρειάζονται βοήθεια - και δωρητών - αυτών που προσφέρουν την βοήθεια (Fassin, 2007, 2012; Ticktin, 2006, 2014). Ο ανθρωπιστικός λόγος κυβερνάει επισφαλείς ζωές, αβέβαιες. Η συμπόνια ασκείται από πάνω προς τα κάτω, από τους πιο ισχυρούς στους πιο αδύναμους, τους πιο ευάλωτους - αυτούς που μπορούν να χαρακτηριστούν ως θύματα μιας αφόρητης μοίρας - και προϋποθέτει πάντα σχέση ανισότητας ανάμεσα στους δικαιούχους και τους δωρητές (Fassin, 2012). Ο ανθρωπισμός λοιπόν δημιουργεί τόσο σχέσεις αλληλεγγύης/βοήθειας όσο και ανισότητας/εξουσίας ανάμεσα στους ανθρωπιστές/δωρητές και στους πρόσφυγες/ωφελομένους.

Ιούνιος 2023, έντεκα το πρωί, σε ένα κτίριο στο κέντρο της Αθήνας πραγματοποιείται εκδήλωση της οργάνωσης στην οποία εργάζομαι, με σκοπό την αποτίμηση του ανθρωπιστικού της έργου στον τομέα της εκπαίδευσης και στην παροχή νομικών, ψυχολογικών και άλλων υπηρεσιών προς ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, κυρίως όμως πρόσφυγες και μετανάστες. Η εκδήλωση ξεκινάει με την ομιλία

του προέδρου της οργάνωσης, ο οποίος αφού καλωσορίσει τους παρευρισκόμενους κάνει αναφορά στις αξίες της οργάνωσης, αναφέροντας ότι, *«Οι αξίες της οργάνωσής μας είναι οι αξίες των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Οι ανθρωπιστικές αξίες. Αυτό που κάνουμε τόσο καιρό είναι να προσφέρουμε βοήθεια στους αδύναμους ανθρώπους, να προσφέρουμε αλληλεγγύη στους ευάλωτους. Η οργάνωσή μας αποτελεί πρότυπο συμπόνιας και ενσυναίσθησης»*. Παρά το γεγονός ότι ο ανθρωπισμός δεν είναι εύκολο να οριστεί με ακρίβεια, σύμφωνα με την Ticktin (2014), το βασικό χαρακτηριστικό του είναι ότι πρόκειται για έναν τρόπο να «κάνεις καλό» ή να βελτιώσεις πτυχές της ανθρώπινης κατάστασης επικεντρώνοντας στον πόνο. Από το τέλος του 20ου αιώνα και μετά, έννοιες όπως αυτές της συμπόνιας, της καλοσύνης και της ενσυναίσθησης παίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο στους λόγους της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών. Μέσα από τον μαζικό πολλαπλασιασμό των ανθρωπιστικών οργανώσεων, ο ανθρωπισμός εισάγεται στον πολιτικό λόγο, δίνοντας έμφαση και δημόσια προβολή στον πόνο και στο τραύμα, στο όνομα των οποίων και επεμβαίνει (Ticktin, 2006). Ουσιαστικά δηλαδή, οι διεθνείς ανθρωπιστικές οργανώσεις και οι διάφορες τοπικές ΜΚΟ επεμβαίνουν, ασκούν πολιτική, εκ μέρους μιας ηθικής τάξης.

Όπως παρατηρεί ο Fassin (2007, 2012), έχουμε τη δημιουργία μιας νέας «ηθικής οικονομίας» επικεντρωμένης σε ανθρωπιστικούς λόγους, η οποία φέρνει νέες μορφές πολιτικής δράσης και επιδιώκοντας να τοποθετήσει την έννοια του ανθρωπισμού σε ένα παγκόσμιο και σύγχρονο πλαίσιο, χρησιμοποιεί την έννοια της «ανθρωπιστικής διακυβέρνησης», για να δηλώσει την ανάπτυξη ηθικών συναισθημάτων στη σύγχρονη πολιτική. Πρόκειται για μια διακυβέρνηση ωστόσο η οποία εισάγει στο δημόσιο πεδίο τη διάκριση ανάμεσα σε εκείνους που είναι υποκείμενα δράσης - τους ανθρωπιστές - και σε εκείνους οι οποίοι μπορούν να υπάρχουν μόνο ως αντικείμενα παρέμβασης – τους ευάλωτους, τους δύστυχους.

Μέσα από ηθικά καθεστώτα όπως αυτό του ανθρωπισμού παράγονται λοιπόν νέα υποκείμενα - νέα αντικείμενα παρέμβασης - με τον πρόσφυγα να αποτελεί την κατεξοχήν φιγούρα της ανθρωπιστικής βοήθειας (Ticktin, 2006). Όπως σημειώνει η Malkki (1995, 1996) είναι οι θεσμοθετημένες πρακτικές της ανθρωπιστικής δράσης και γραφειοκρατίας, εκείνες οι οποίες είναι υπεύθυνες για την μετατροπή του πρόσφυγα σε αντικείμενο παρέμβασης, καθώς τον αναπαριστούν ως αβοήθητο, άφωνο και θύμα. Ουσιαστικά, οι λόγοι και οι πρακτικές των εργαζομένων σε ανθρωπιστικές οργανώσεις αποπολιτικοποιούν την κατηγορία του πρόσφυγα,

δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ένα ανθρωπιστικό υποκείμενο απογυμνωμένο από το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο. Τοποθετούν δε τον εαυτό τους σε μια θέση ηθικής ανωτερότητας, καθιστώντας με αυτό τον τρόπο τη θεσμική τους ύπαρξη νόμιμη και απαραίτητη, και αναπαράγοντας εν τέλει το δίπολο δωρητές-δικαιούχοι.

Ως εργαζόμενος λοιπόν σε ανθρωπιστικές οργανώσεις, υπήρξαν πολλές φορές που έπρεπε να αναγνωρίζω τους πρόσφυγες μαθητές μου με έναν αποπολιτικοποιημένο τρόπο, τοποθετώντας τους εκτός κοινωνικό-ιστορικού πλαισίου. Έπρεπε να μην ασχολούμαι με τις αδικίες, τον ρατσισμό και τον αποκλεισμό που υφίσταντο, αλλά να τους αντιμετωπίζω απλά ως αβοήθητα άτομα, ως θύματα, δίνοντας έμφαση στην προβολή ψυχολογικών και συναισθηματικών ερμηνειών, όπως ο πόνος και το τραύμα. Ένιωθα λες και ήμουν εκεί μόνο για να δείξω συμπόνια και ενσυναίσθηση στους ευάλωτους. Λες και ήμουν εκεί για να αναπαράγω εκείνες τις αξίες που κάθε «σωστός» επαγγελματίας ανθρωπιστής οφείλει να έχει.

Όπως μας είχε γίνει κατανοητό εξάλλου πάμπολλες φορές από τον υπεύθυνό μας, δεν βρισκόμασταν εκεί για να εκφράζουμε την αντίθεσή μας σχετικά με τις θεσμικές αδικίες και τις ανισότητες των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση, πόσο δε να ασχοληθούμε με την κατάργηση αυτών. Αυτό που οφείλαμε να κάνουμε, ως εργαζόμενοι σε ανθρωπιστική οργάνωση, ήταν να αναγνωρίζουμε αυτές τις αδικίες μέσα από τα ηθικολογικά σχήματα της συμπόνιας, της ενσυναίσθησης και της ευαλωτότητας, αφήνοντας ανέπαφο το πλαίσιο της διεκδίκησης και κατοχύρωσης κοινωνικών δικαιωμάτων για τους πρόσφυγες. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Ρόμπου-Λεβίδη (2022), τα άτομα που αιτούνται διεθνή προστασία αντιμετωπίζονται από τους θεσμούς, εγχώριους και διεθνείς, με όρους ανθρωπισμού και όχι δικαιωμάτων και σε πλαίσια όσο το δυνατόν περιχαρακωμένα και διαχωρισμένα από την τοπική κοινωνία.

5.2 Γραφειοκράτης πεδίου

Εργαζόμενος, για έξι χρόνια ως εκπαιδευτικός για παιδιά πρόσφυγες σε διάφορα camps στην Ελλάδα είχα καθημερινή επαφή και άμεση αλληλεπίδραση τόσο με τα παιδιά όσο και με τους γονείς τους. Βρισκόμουν όμως στο κάτω μέρος της «αλυσίδας βοήθειας» αποτελώντας για τους πρόσφυγες τόσο το «πρόσωπο της βοήθειας» όσο και το πρόσωπο μιας γραφειοκρατικής διοίκησης. Και καθώς, κατά μια έννοια,

ασχολούμουν με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και την επιβολή κανονισμών, μπορώ να ισχυριστώ ότι ενεργούσα όπως ένας «γραφειοκράτης δρόμου» (Lipsky, 1980; Gatter, 2023). Ως εκείνος ο οποίος σύμφωνα με τον Lipsky (1980), παίρνει αποφάσεις που επηρεάζουν τις ζωές των άλλων, συνήθως ενεργώντας επί τόπου, ακολουθώντας όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, τις πολιτικές της γραφειοκρατικής διοίκησης. Ωστόσο, επειδή εργαζόμουν στο camp, ή στο «πεδίο», όπως συνηθίζεται να λέγεται ο βασικός χώρος δραστηριοποίησης των εργαζομένων σε ανθρωπιστικές οργανώσεις, μπορώ να ισχυριστώ ότι αποτελούσα ένα «γραφειοκράτη πεδίου», του οποίου οι αποφάσεις και οι ενέργειες ακολουθούσαν ή έπρεπε να ακολουθούν και τις πολιτικές της ανθρωπιστικής διακυβέρνησης.

Ως γραφειοκράτης πεδίου λοιπόν, βίωνα από πρώτο χέρι τι σημαίνει να εφαρμόζεις πρακτικές που πρέπει να συμβαδίζουν με την ανθρωπιστική λογική και τη γραφειοκρατική διοίκηση των ΜΚΟ και του camp. Καθημερινά βρισκόμουν ανάμεσα στο δίλημμα της ισορροπίας μεταξύ της εξυπηρέτησης των αναγκών των προσφύγων και της τήρησης των γραφειοκρατικών απαιτήσεων. Ανάμεσα στην επιθυμία να βοηθήσω και να εξυπηρετήσω, και τον περιορισμό από τους κανονισμούς. Ανάμεσα στο συναίσθημα και στον επαγγελματισμό. Όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε ο ΣΕΠ 1, με πολυετή εμπειρία στο προσφυγικό, *«πολλές φορές πρέπει να κρατάς μια ισορροπία, γιατί ότι και να κάνεις πάντα υπάρχει ένα πλαίσιο, υπάρχουν κανόνες που πρέπει να ακολουθήσεις. Πάντα παίζεις με αυτά τα δύο και κάνεις ότι καλύτερο μπορείς»*.

Όπως ανέφερα και παραπάνω, το πρόγραμμα στο οποίο εργαζόμουν είχαμε καθημερινή συνεργασία και επαφή στο camp με τους αρμόδιους υπαλλήλους του Υπουργείου Παιδείας, τους ΣΕΠ. Ήταν ένα πρόγραμμα στο οποίο ως εκπαιδευτική ομάδα μη-τυπικής εκπαίδευσης υποστηρίζαμε τους ΣΕΠ στον ρόλο τους και κατά μια έννοια μπορώ να πω ότι αποτελούσαμε μαζί τους μια διευρυμένη ομάδα, καθώς συνεργαζόμασταν για ένα κοινό σκοπό, την εγγραφή και φοίτηση των παιδιών προσφύγων στα δημόσια σχολεία. Αυτό που ουσιαστικά κάναμε εμείς ήταν να παρέχουμε υποστήριξη στους ΣΕΠ με διάφορα διαδικαστικά θέματα σχετικά με τις εγγραφές των παιδιών, όπως φωτοτυπίες εγγράφων, διερμηνεία, ενημερώσεις γονέων, αλλά και με διαδικασίες που αφορούσαν την φοίτηση των παιδιών, όπως επαφές με δασκάλους και ψυχολόγους των σχολείων, προώθηση εκπαιδευτικού υλικού για

πρόσφυγες, συναντήσεις γονέων με καθηγητές, μετακινήσεις γονέων στα σχολεία για παραλαβή βαθμών και συμμετοχή τους σε εκδηλώσεις, καθώς και άλλα πολλά.

Όλα αυτά όπως καταλαβαίνει κανείς απαιτούσε πολύ στενή και άμεση συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων. Παρόλα αυτά, όπως μου ανέφερε ο ΣΕΠ 3, *«Το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των φορέων. Ότι ο κάθε φορέας είχε τη δική του ατζέντα. Ας πούμε το Υπουργείο Μετανάστευσης δεν το απασχολούσε η εκπαίδευση. Δεν την απαγόρευε, γιατί υπήρχαν και παραδείγματα που την απαγόρευε. Αλλά δεν την βοηθούσε κιόλας. Οπότε δεν υπήρχε πρόβλεψη. Έπρεπε να το λύσεις επί τόπου με υψηλή λύση αποφάσεων και αυτοσχεδιασμό το πρόβλημα. Έπρεπε επί τόπου να πάρεις μια απόφαση ότι θα γίνει αυτό, τέλος. Γιατί αυτό μπορεί να γίνει τώρα, τέλος. Δεν υπήρχε κάποιο σταθερό πρωτόκολλο που να πεις ότι θα το ακολουθήσεις»*. Αυτό που διαφαίνεται λοιπόν είναι ότι τόσο εμείς, οι εργαζόμενοι σε ΜΚΟ όσο και οι κρατικοί υπάλληλοι, οι ΣΕΠ, λειτουργούσαμε ως γραφειοκράτες πεδίου, προσπαθώντας να πάρουμε αποφάσεις επί τόπου με στόχο την κάλυψη των αναγκών των προσφύγων. Ενός πεδίου όμως, το οποίο καθοριζόταν από μια ανθρωπιστική και γραφειοκρατική λογική μέσα σε ένα πολύ κλειστό σύστημα όπως αυτό ενός camp προσφύγων.

Όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 3, με μεγάλη εργασιακή και ακαδημαϊκή εμπειρία στο προσφυγικό, και ειδικότερα σε camps, *«Τώρα εδώ που είμαστε είναι ένα πολύ κλειστό σύστημα που οι άνθρωποι δεν βγαίνουν πάρα πολύ εύκολα ούτε μπαίνουν εύκολα. Με πάρα πολύ γραφειοκρατία και αιτήματα, ιεραρχία, με πάρα πολλές διαδικασίες που πρέπει οι άνθρωποι, αλλά και εμείς ως εργαζόμενοι, να ακολουθούμε ... Κοίτα σε γενικές γραμμές πάντα ένιωθα ότι κάνω το καλύτερο δυνατό που μπορώ, αλλά πάντα ένιωθα, από όλες τις θέσεις που έχω περάσει, ότι έβρισκα ένα τείχος. Δηλαδή θα ήθελα να κάνω πράγματα για αυτούς τους ανθρώπους, αλλά είτε από την οργάνωση είτε από πάνω, από ανώτερο επίπεδο, υπήρχε ένα stop στο τι μπορούσα να κάνω ή τι μπορούσα να δώσω. Οπότε πάντα ένιωθα ότι σίγουρα το καλύτερο που μπορούσα έκανα από τη θέση μου, αλλά ναι υπήρχαν ακόμα οι άνθρωποι που πεινούσαν, οι άνθρωποι που δεν πήγαιναν σχολείο, όπως συμβαίνει σε αυτό το πλαίσιο που είμαστε τώρα. Αλλά δεν είναι στο δικό μου έλεγχο αυτό, αν θα μπορέσω να το κάνω τελικά»*.

Η γραφειοκρατία σύμφωνα με τον Herzfeld (1992), δεν είναι απλά ένα σύστημα κανόνων και διαδικασιών, αλλά και ένα πολιτισμικό φαινόμενο που παράγει μια ιδιαίτερη μορφή αδιαφορίας. Όπως εξηγεί ένας από τους βασικούς τρόπους με τους οποίους προκαλείται αυτή η αδιαφορία είναι μέσω της χρήσης τυποποιημένων μορφών και διαδικασιών, οι οποίες περιορίζουν τα άτομα σε μια σειρά από πλαίσια ελέγχου, μεταβιβάζοντας την ευθύνη και τον έλεγχο της απόφασής τους σε άλλους, στο σύστημα ή σε μια ανώτερη αρχή. Με το ‘buck passing’, την μεταβίβαση της ευθύνης δηλαδή σε άλλους, τα άτομα μέσα σε γραφειοκρατικά συστήματα μπορούν να αποστασιοποιηθούν από τις αποφάσεις και τις πράξεις τους και έτσι να μην αισθάνονται υπεύθυνοι για κάτι που δεν μπόρεσαν να κάνουν. Τα γραφειοκρατικά συστήματα λοιπόν δημιουργούν μια αίσθηση απάθειας και αδιαφορίας για τα άτομα και τις ανάγκες τους, κάτι το οποίο διαιωνίζει τις συστημικές ανισότητες, καθώς δυσχεραίνουν τις προσπάθειες των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων να αποκτήσουν τις υπηρεσίες που χρειάζονται.

Όπως μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 2, ο ΣΕΠ, με τον οποίο συνεργαζόταν στο camp, πολλές φορές απέφυγε την επίλυση θεμάτων σχετικά με τη φοίτηση των παιδιών προσφύγων, επικαλούμενος το γεγονός ότι δεν ήταν δική του αρμοδιότητα, λέγοντας χαρακτηριστικά, *«Δεν το αναφέρει το ΦΕΚ εγώ να κάνω κάτι, οπότε δεν μπορώ να σε βοηθήσω»*. Για παράδειγμα, όταν ένας οδηγός αποφάσισε να μην μεταφέρει έναν πρόσφυγα μαθητή στο σχολείο, ο ΣΕΠ, ακολουθώντας τους κανονισμούς τους οποίους ισχυριζόταν ότι περιγράφονταν στο ΦΕΚ, δεν αντέδρασε, συναινώντας με αυτό τον τρόπο στον εκπαιδευτικό αποκλεισμό του συγκεκριμένου μαθητή. Παρατηρούμε επομένως ότι ακόμα και η «θεσμική ασάφεια» στους κανονισμούς αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι μιας γραφειοκρατικής διοίκησης, καθώς τις περισσότερες φορές οδηγεί στην αναπαραγωγή των κοινωνικών και πολιτισμικών ιεραρχιών και στην διαιώνιση των συστημικών ανισοτήτων (Herzfeld, 1992).

Επίσης, υπήρχαν πολλές φορές, όπου γονείς αλλά και παιδιά, μας προσέγγιζαν και μας διατύπωναν τα παράπονά τους σχετικά με τις απαράδεκτες συμπεριφορές δασκάλων και διευθυντών. Επειδή ουσιαστικά ως εκπαιδευτική ομάδα είχαμε καθημερινή επαφή στο camp, σε αντίθεση με τους ΣΕΠ, οι οποίοι δεν ήταν υποχρεωμένοι, ήμασταν αυτοί που δεχόμασταν συνεχώς τέτοιου είδους παράπονα. Βρισκόμασταν δηλαδή ανάμεσα στους πρόσφυγες και στους ΣΕΠ, μην μπορώντας να

τους εξυπηρετήσουμε τους πρώτους όμως άμεσα για τα θέματα που αντιμετωπίζουν. Για παράδειγμα, σε διάφορα Δημοτικά, Γυμνάσια και Λύκεια, τα παιδιά παραπονιόντουσαν ότι τα άφηναν έξω από τις σχολικές τάξεις ή ότι τα έδιωχναν πολύ νωρίτερα από το τέλος του σχολικού προγράμματος. Αναφέραμε το εκάστοτε θέμα στους ΣΕΠ και αναμέναμε να μας ενημερώσουν. Ωστόσο, η απάντηση που λαμβάναμε τις περισσότερες φορές ήταν ότι δεν έχουν αρμοδιότητα να παρέμβουν σε τέτοια θέματα, διότι αυτά είναι αποφάσεις των σχολείων. Όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε ο ΣΕΠ 3, *«Δεν πάει έτσι, υπάρχει τεράστια νομοθεσία και τεράστια γραφειοκρατία από πίσω, που όταν οι άλλοι δεν την ξέρουν δεν μπορούν να την κατανοήσουν»*. Σε ένα γραφειοκρατικό σύστημα λοιπόν υπάρχουν διάφορα στρώματα λήψης αποφάσεων και άτομα σε διαφορετικές θέσεις εξουσίας και ευθύνης, με αποτέλεσμα όταν προκύψει ένα πρόβλημα, όσοι βρίσκονται σε θέσεις που θα μπορούσαν να βοηθήσουν να μεταφέρουν αλλού την ευθύνη, μη λαμβάνοντας μέτρα για την αντιμετώπισή του (Herzfeld, 1992).

Ωστόσο, υπήρχαν και περιπτώσεις στις οποίες κάποιοι εργαζόμενοι δεν μπορούσαν να αποδεχτούν κάποιες καταστάσεις και αντιδρούσαν με όποιους τρόπους μπορούσαν, παραβαίνοντας αρκετές φορές τον ρόλο τους αλλά και τους κανόνες του συστήματος. Όπως μου ανέφερε ο ΣΕΠ 2, *«Ξέρεις όταν θα μπεις σε ένα camp προσφύγων, εγώ αυτό ένιωσα, ότι περνάς ένα κατώφλι. Και όσοι δεν έχουν καμία επαφή με το προσφυγικό και δεν έχουν έρθει ποτέ σε camp και έρχονται το νιώθουν. Δεν μπορείς να είσαι αμέτοχος, μπαίνεις στα βαθιά και κολυμπάς. Και θέλω να πιστεύω ότι όλοι όσοι έχουν επιλέξει να ασχοληθούν με το προσφυγικό κάνουν καταρχήν υπέρβαση εαυτού, καθώς κάνουν ότι περισσότερο μπορούν για να ανταπεξέλθουν και στο ρόλο τους και στις δυσκολίες που υπάρχουν εκεί μέσα, ώστε να βοηθήσουν τους ανθρώπους»*. Η γραφειοκρατική εργασία σε ένα ανθρωπιστικό πλαίσιο και ειδικότερα σε ένα camp προσφύγων, παρουσιάζει όπως επισημαίνει η Gatter (2023), αναμφισβήτητα μεγαλύτερα ηθικά και συναισθηματικά διλήμματα από αυτά μιας κρατικής γραφειοκρατίας, καθώς πρόκειται για μια εργασία η οποία φέρνει τον εργαζόμενο σε άμεση επαφή με τα ζητήματα και τις ανησυχίες των προσφύγων.

Ωστόσο, βασισμένος, τόσο στην δική μου εμπειρία, όσο και των ανθρώπων που συνεργάστηκα, ισχυρίζομαι ότι δεν πρέπει να μένουμε μόνο στο ηθικό-συναισθηματικό κομμάτι, διότι μια τέτοιου είδους εργασία παρουσιάζει πολιτικά και κοινωνικά διλήμματα, καθώς απαιτεί από τον εργαζόμενο να λάβει αποφάσεις και να

ενεργήσει ισορροπώντας ανάμεσα στην εξυπηρέτηση των αναγκών των προσφύγων και στην τήρηση των γραφειοκρατικών κανόνων. Όπως μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 1, «Κοίτα, σίγουρα θα υπάρχουν κάποιες γραμμές από το Υπουργείο Παιδείας, κάποιες προτάσεις σε σχέση με το πώς δουλεύουμε με τους διάφορους φορείς που είναι στο camp, με τις ΜΚΟ, αλλά εγώ ένα πράγμα που έχω μάθει στο προσφυγικό είναι η ευελιξία και ότι πραγματικά αν θες να κάνεις κάτι και να βοηθήσεις θα το κάνεις. Δηλαδή και εγώ νιώθω ότι τα άτομα που όντως γουστάρουν και τους αρέσει αυτό που κάνουν και θέλουν να βοηθήσουν πολλές φορές κάνουν και πράγματα που είναι λίγο πέρα από το ρόλο τους, ώστε να στηρίζουν τους ανθρώπους. Οπότε αυτό το ότι είναι κάποιος άκαμπτos, και δεν είναι καθόλου διαλλακτικός, δεν είναι ενέλικτος, δεν μου κάνει σαν απάντηση».

Ένας εργαζόμενος λοιπόν σε camp προσφύγων χρειάζεται αρκετές φορές να λάβει αποφάσεις και να ενεργήσει εκτός ρόλου, εκτός κανόνων, εφόσον επιθυμεί να ξεπεράσει τα θεσμικά εμπόδια που ορθώνονται συστηματικά, όσον αφορά την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων και την ένταξη τους, όχι μόνο στο ελληνικό σχολικό σύστημα, αλλά και στην κοινωνία. Εμπόδια τα οποία, δεν δημιουργούν μόνο διακρίσεις και διαχωρισμούς για τα παιδιά αυτά, αλλά υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις μπορούν να οδηγήσουν και σε ένα βαθμό εκπαιδευτικού αποκλεισμού, καθώς τα ωθούν είτε στη μη συστηματική παρακολούθηση είτε στην εγκατάλειψη του σχολείου.

5.3 All Children in Education;

Ιούνιος 2022 και σε έναν χώρο στο κέντρο της Αθήνας γιορτάζεται η ολοκλήρωση της σχολικής χρονιάς με μια εκδήλωση που συνδιοργανώνουν το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου - Τομέας Ένταξης και η UNICEF. «Της καλύτερης μέχρι σήμερα σχολικής χρονιάς για την εκπαίδευση παιδιών προσφύγων», όπως ανέφεραν στις τοποθετήσεις τους, εκπρόσωποι κρατικών φορέων, Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, εκπαιδευτικοί αλλά και διοικητές των camps προσφύγων¹⁴. Μιας χρονιάς κατά τη διάρκεια της οποίας υλοποιήθηκε, από διάφορες ΜΚΟ σε συνεργασία με την Unicef και τα Υπουργεία Μετανάστευσης και Παιδείας, το πρόγραμμα ‘All Children in Education’ (ACE – Όλα τα παιδιά στην εκπαίδευση).

¹⁴ «Διαβατήριο» για την εκπαίδευση για 8.400 το ελληνικό πρόγραμμα ACE που θα γίνει πρότυπο για εφαρμογή σε όλη την ΕΕ. <https://migration.gov.gr/diavatirio-gia-tin-ekpaideysi-gia-8-400-to-elliniko-programma-ace-poy-tha-ginei-protypo-gia-efarmogi-se-oli-tin-ee/>

Ένα πρόγραμμα το οποίο στόχευε στη διευκόλυνση της ένταξης των παιδιών προσφύγων και μεταναστών στην τυπική εκπαίδευση μέσω της παροχής υπηρεσιών μη τυπικής εκπαίδευσης και άλλων συμπληρωματικών δραστηριοτήτων, σε δώδεκα camps σε όλη την ηπειρωτική Ελλάδα και σε τρία αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Ιωάννινα). Πρόκειται λοιπόν για το πρόγραμμα στο οποίο εργαζόμουν και αποτελούσε συνέχεια παλαιότερων προγραμμάτων εκπαίδευσης και ένταξης για παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες, από τα οποία και είχα ξεκινήσει.

Την εκδήλωση χαιρέτισε η Υφυπουργός Μετανάστευσης Σοφία Βούλτεψη η οποία τόνισε ότι το πρόγραμμα συνεργασίας με την UNICEF, ξεκίνησε σαν μια ιδέα αλλά έγινε πραγματικότητα χάρη στην πολιτική βούληση και την καλή συνεργασία μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, *«Δεν αρκεστήκαμε στο σύνθημα 'όλα τα παιδιά στην εκπαίδευση', κάτι που όλοι άλλωστε προσδοκούμε. Βρήκαμε τον τρόπο και το κάναμε πραγματικότητα. Και το πετύχαμε χάρη στη συνεργασία μας με τη UNICEF. Δουλέψαμε μαζί, χωρίς προκαταλήψεις και στερεότυπα, συνεργαστήκαμε όλοι οι εμπλεκόμενοι, βρήκαμε τρόπο να προσφέρουμε αληθινά αποτελέσματα και πραγματικές ευκαιρίες σε κάθε παιδί που μπορούμε να βοηθήσουμε»*. Στο ίδιο μήκος κύματος και οι δηλώσεις του Διπλωματικού Εκπροσώπου της UNICEF στην Ελλάδα, Luciano Calestini, ο οποίος υποστήριξε ότι σε μια ακόμη χρονιά ισχυρής συνεργασίας με το Υπουργείο Μετανάστευσης και το Υπουργείο Παιδείας, όλο και περισσότερα παιδιά προσφύγων και μεταναστών έχουν πρόσβαση στη μάθηση σε όλη την Ελλάδα, με το ποσοστό εγγραφής, διατήρησης και συμμετοχής παιδιών προσφύγων στα δημόσια σχολεία να είναι υψηλότερο από ποτέ. Τέλος, τόσο η υφυπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων αρμόδια για θέματα Πρόνοιας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Δόμνα Μιχαηλίδου, όσο και ο Περιφερειάρχης Αττικής, Γιώργος Πατούλης, επεσήμαναν το γεγονός ότι το 90% των παιδιών προσφύγων και μεταναστών πηγαίνουν σχολείο και αυτό αποτελεί λύση για την ένταξη και για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ωστόσο, η πραγματικότητα, τόσο για τους ίδιους τους μαθητές πρόσφυγες και τους γονείς τους, όσο και για τους εκπαιδευτικούς που εργάζονται στα camps προσφύγων είναι αρκετά διαφορετική από αυτή που ανέφεραν όλοι οι επίσημοι - κρατικοί και μη - φορείς. Μολονότι δηλαδή τα επίσημα στοιχεία δείχνουν ότι το ποσοστό των εγγεγραμμένων παιδιών προσφύγων στη τυπική εκπαίδευση είναι υψηλότερο σε σχέση με παλαιότερες χρονιές, αυτό που δεν αποτυπώνεται είναι το

γεγονός ότι τα περισσότερα παιδιά είτε δεν φοιτούν συστηματικά είτε εγκαταλείπουν το σχολείο. Ως εργαζόμενοι εντούτοις στο συγκεκριμένο πρόγραμμα σκοπός μας είναι να διευκολύνουμε με τις ενέργειες μας την σχολική ένταξη των παιδιών προσφύγων.

Το πλαίσιο όμως στο οποίο καλούμαστε να πάρουμε τις αποφάσεις και να δράσουμε είναι ένα ιδεολογικό πλαίσιο, το οποίο διαμορφώνει και επιτρέπει συγκεκριμένες συμπεριφορές και πρακτικές διαποτισμένες από την ανθρωπιστική και γραφειοκρατική λογική. Αλλά ταυτόχρονα και ένα κοινωνικό-χωρικό πλαίσιο, όπως αυτό ενός camp, το οποίο φέρει και αναπαράγει ρατσιστικές και αποικιοκρατικές αντιλήψεις. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα πλαίσιο, το οποίο ωθεί τους εργαζόμενους εντός του να λειτουργήσουν με τέτοιο τρόπο ώστε να αναπαράγουν εν τέλει ρατσιστικές διακρίσεις και κοινωνικούς αποκλεισμούς για τα παιδιά πρόσφυγες και τις οικογένειές τους. Επιδιώκοντας λοιπόν να αναδείξω τον τρόπο που συμβαίνει κάτι τέτοιο και βασισμένος στην προσωπική μου εμπειρία θα παραθέσω ένα χαρακτηριστικό σκηνικό στο οποίο γίνεται εμφανές πώς το σύνθημα ‘All Children in Education’, σε αρκετές περιπτώσεις, παρέμεινε μόνο σύνθημα, παρά τις όποιες καλές προθέσεις μπορεί να υπήρχαν από διάφορους φορείς και οργανισμούς για ισότητα και συμπερίληψη των παιδιών προσφύγων και μεταναστών.

5.4 Αυτοβιογραφική βινιέτα¹⁵

Μετά από παράπονα πολλών προσφύγων γονέων, τα παιδιά των οποίων διαμένουν σε camp και φοιτούν σε ένα δημόσιο σχολείο, και σε συνεννόηση με τον υπεύθυνο ΣΕΠ, ορίστηκε μια συνάντηση στο σχολείο μεταξύ των γονέων, του διευθυντή και των δασκάλων. Η συνάντηση είχε ως σκοπό να μιλήσουν οι γονείς με τους δασκάλους, ώστε να μεταφέρουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα παιδιά των πρώτων σχετικά με τη φοίτησή τους στο συγκεκριμένο σχολείο. Καθώς το πρόγραμμα το οποίο εργαζόμαστε, όπως ανέφερα και πιο πάνω, παρείχε υποστήριξη σε θέματα σχετικά με τη δημόσια εκπαίδευση, στη συνάντηση, εκτός από τον ΣΕΠ, παρευρέθη τόσο ο ίδιος, όσο και άλλα μέλη της εκπαιδευτικής μας ομάδας.

¹⁵ Στη λογοτεχνία, μια βινιέτα είναι μια σύντομη περιγραφική σκηνή που αποτυπώνει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με γεγονότα ή περιστάσεις του παρελθόντος, βοηθώντας με αυτό τον τρόπο στη δημιουργία μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας της ευρύτερης ιστορίας.

Στη συνάντηση οι γονείς ανέφεραν ότι τα παιδιά τους μεταφέρουν παράπονα ότι δεν κάνουν μάθημα και ότι απλά κάθονται μόνα τους στο προαύλιο χώρο περιμένοντας πότε θα σχολάσουν. Επίσης, ζήτησαν από τους δασκάλους να ασχολούνται λίγο παραπάνω μαζί τους και να τους βάζουν ασκήσεις για το σπίτι, ώστε να έχουν κίνητρο να πηγαίνουν στο σχολείο. Γενικότερα, οι γονείς με τα λεγόμενά τους έδειχναν να έχουν σε εκτίμηση το θεσμό του σχολείου και να αναγνωρίζουν την αξία του, για αυτό και απαιτούσαν κάποια πράγματα από τους δασκάλους. Ωστόσο, αυτό που εξέλαβαν από τον διευθυντή ήταν μια επιθετική στάση προς αυτούς, αναφέροντας ότι, «...Είμαστε ένα μικρό σχολείο, δεν μπορούμε να προσφέρουμε πολλά ούτε στους έλληνες, πόσο δε στους πρόσφυγες. Αυτά είναι τα δεδομένα εδώ. Και εμείς έχουμε θέματα, δεν έχουμε παροχές, δεν έχουμε δασκάλους, οπότε δεν μπορείτε εσείς να έχετε απαιτήσεις. Αυτά μπορούμε να κάνουμε, αυτά κάνουμε. Θα πρέπει να προσαρμοστείτε στα δεδομένα της κατάστασης ... Να πάτε να μάθετε ελληνικά το απόγευμα εκτός σχολείου και μετά να έρθετε εδώ...». Στο ίδιο μήκος κλίματος ωστόσο ήταν και οι δάσκαλοι, ένας εκ των οποίων ανέφερε ότι, «Εμείς εδώ κάνουμε την ύλη που ανταποκρίνεται στα ελληνάκια, δεν κάνουμε κάτι ειδικό για πρόσφυγες ... Ακολουθούμε την γραμμή του ελληνικού σχολείου. Ούτε Τάξη Υποδοχής είμαστε, ούτε τμήμα ένταξης. Αυτό πρέπει να ξεκαθαριστεί στο μυαλό σας. Αυτή είναι η οδηγία του Υπουργείου Παιδείας ... Με τα μέσα που έχουμε αυτό μπορούμε να κάνουμε, και όποιος θέλει βοηθιέται. Δεν μπορούμε να κάνουμε κάτι άλλο, να πάτε το απόγευμα στο camp να μάθετε την γλώσσα και μετά σιγά-σιγά κάνοντας υπομονή θα ενταχθείτε ... Τα έχω πει 500 φορές, δεν έχω να πω κάτι άλλο».

Καθώς η λοιπόν η συζήτηση εξελισσόταν με αυτό τον τρόπο και αφού παρατηρούσα ότι οι γονείς ένιωθαν άβολα με τις συγκεκριμένες συμπεριφορές, αλλά και το γεγονός ότι ο ΣΕΠ δεν έδειχνε διατεθειμένος να διαχειριστεί την κατάσταση, παρενέβη και εξέφρασα την αντίθεσή μου και τον αποτροπιασμό μου σχετικά με όσα εκφράζονταν από τους δασκάλους. Μετά από αυτό η συνάντηση τελείωσε, με τους γονείς να αποχωρούν εκνευρισμένοι και έντονα προβληματισμένοι σχετικά με τη στάση και τη κατάφορη διάκριση προς τα παιδιά τους. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ένας γονέας, «Η συμπεριφορά τους ήταν απαράδεκτη ... φαντάσου αν μιλάνε έτσι σε εμάς, πώς θα μιλάνε στα παιδιά μας ... Θέλουμε να ζητήσουμε αλλαγή σχολείου ... δεν θα ξαναφέρουμε τα παιδιά μας σε αυτό». Οι περισσότεροι γονείς λοιπόν, ακόμα και αυτοί που δεν ήταν στη συνάντηση, ζήτησαν από τον ΣΕΠ να γίνει μεταγραφή των

παιδιών τους σε άλλο σχολείο, καθώς δεν επιθυμούσαν πλέον να φοιτούν στο συγκεκριμένο. Ο ΣΕΠ ανέφερε ότι θα το διευθετήσει και θα τους ενημερώσει για την εξέλιξη λέγοντας ωστόσο ότι, *«Η διευθύντρια είπε σκληρές αλήθειες με άσχημο τρόπο, γιατί το σχολείο έχει πολλά προβλήματα. Το σίγουρο είναι ότι δεν έπρεπε να μιλήσει έτσι στους γονείς, αλλά αυτή είναι όμως η κατάσταση στα ελληνικά σχολεία, μην νομίζετε ότι θα αλλάξουν τα πράγματα αν πάτε σε άλλο σχολείο»*.

5.5 Απογοήτευση, ματαιώση, αδιαφορία

Μετά από αυτή τη συνάντηση οι περισσότεροι γονείς αποφάσισαν να μην ξαναστείλουν τα παιδιά τους στο συγκεκριμένο σχολείο, αναμένοντας τότε θα ολοκληρωθούν οι μεταγραφές που ζήτησαν, ενώ έρχονταν αρκετά συχνά στο γραφείο μας και μας ρωτούσαν αν έχουμε κάτι νεότερο σχετικά με το θέμα. Ωστόσο, ενάμισι μηνά μετά την πρώτη συνάντηση, ο ΣΕΠ ενημέρωσε τους γονείς ότι τελικά δεν έγιναν δεκτές οι μεταγραφές των παιδιών σε άλλο σχολείο, και ότι δυστυχώς δεν θα προσληφθεί δασκάλα για την Τάξη Υποδοχής, καθώς δεν εγκρίθηκε η χρηματοδότηση από το Υπουργείο Παιδείας. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, *«Εγώ δεν μπορώ να κάνω τις μεταγραφές, δεν έγιναν δεκτές από την Πρωτοβάθμια. Πρέπει να πάνε στο σχολείο αυτό που είναι γραμμένα ... Αν θέλουν μπορούν να πάνε μόνοι τους, να επιλέξουν όποιο σχολείο θέλουν και να γραφτούν»*. Ο ΣΕΠ ακολουθώντας τις γραφειοκρατικές διαδικασίες και τους κανονισμούς, απάλλαξε τον εαυτό του από οποιαδήποτε ευθύνη, μεταβιβάζοντας την στους ανώτερους του, αδιαφορώντας εν τέλει για τις συνέπειες των πράξεων του. Με αυτό τον τρόπο, όπως εξηγεί ο Herzfeld (1992), οι γραφειοκράτες είναι σε θέση να αποστασιοποιηθούν από τον αντίκτυπο των πράξεων τους και επομένως να μην αισθάνονται υπεύθυνοι για τη ζημιά που μπορεί να προκαλέσουν.

Ωστόσο, οι γονείς πρόσφυγες, ενώ φαινομενικά είχαν τη δυνατότητα επιλογής σχολείου για τα παιδιά τους, πρακτικά κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο, καθώς το camp που διέμεναν βρισκόταν σε απομακρυσμένη περιοχή, εκτός αστικού ιστού, και τα σχολεία σε μεγάλη απόσταση από αυτό. Συνεπώς, όπως συνέβη τις περισσότερες φορές σε παρόμοιες περιπτώσεις, τα παιδιά αναγκάστηκαν να διακόψουν τη φοίτησή τους, μένοντας εκτός τυπικής εκπαίδευσης και παρακολουθώντας μόνο τα μαθήματα μη τυπικής εκπαίδευσης εντός των camps. Παρατηρούμε λοιπόν, πως η αποστασιοποιημένη φύση των γραφειοκρατικών διαδικασιών, μπορεί να δημιουργήσει ένα αίσθημα αδιαφορίας και απάθειας για τα άτομα και τις ανάγκες

τους, αναπαράγοντας με αυτό τον τρόπο δομικές ανισότητες. Όπως ισχυρίζεται εξάλλου ο Herzfeld (1992), τα γραφειοκρατικά συστήματα δεν είναι απλώς ένα σύνολο διοικητικών διαδικασιών, αλλά και ένα συμβολικό σύστημα το οποίο αντανακλά και ενισχύει πολιτισμικές και κοινωνικές ιεραρχίες.

Σε ένα προσφυγικό camp όμως και σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων, οι γονείς και τα παιδιά τους εξαρτιούνται από τις ενέργειες και τις αποφάσεις, κατά κύριο λόγο των ΣΕΠ και κατά δεύτερον των εργαζομένων σε ΜΚΟ και διεθνείς οργανισμούς. Ως εργαζόμενος λοιπόν σε ΜΚΟ, αποτελούσα τον διαμεσολαβητή, καθώς βρισκόμουν ανάμεσα στους πρόσφυγες και στους ΣΕΠ, χωρίς να είναι δυνατόν να ανταποκριθώ άμεσα σε θέματα σχετικά με τη φοίτησή τους στα δημόσια σχολεία. Παρόλα αυτά, εγώ και οι συνάδερφοι μου, ήμασταν εκείνοι που θα ερχόμασταν σε καθημερινή επαφή με τα παιδιά και τους γονείς τους, ακούγοντας τα παράπονά τους και ενημερώνοντάς τους για τις αποφάσεις και τις ανακοινώσεις των ΣΕΠ και των σχολείων. Δεν έπρεπε όμως να παίρνουμε θέση, καθώς όπως μας υπενθύμισε ο υπεύθυνός μας, σε συνάντηση που είχαμε με αφορμή το γεγονός που περιέγραψα παραπάνω, *«Δεν παίρνουμε θέση, αφήνουμε τον ΣΕΠ να το χειριστεί και αν διαφωνούμε τότε κάνουμε μετά μια συζήτηση μαζί του. Οι ΣΕΠ ενδεχομένως να είναι μετριοπαθείς και όχι τόσο διεκδικητικοί όσο εμείς, αλλά είναι αυτοί που διαχειρίζονται τα θέματα που αφορούν τα δημόσια σχολεία»*.

Ωστόσο, καθώς εργαζόμουν σε ένα πρόγραμμα, στο οποίο συνεργάζονταν διάφοροι φορείς, με στόχο την ένταξη των παιδιών προσφύγων στη τυπική εκπαίδευση, θεωρούσα ότι είχα το δικαίωμα να παίρνω θέση σε περιπτώσεις που παρατηρούσα να συμβαίνουν ρατσιστικές διακρίσεις και αδικίες εις βάρος των παιδιών. Το να αναγνωρίζει και να εκθέτει όμως, ένας εργαζόμενος στον ανθρωπιστικό τομέα, τις κοινωνικό-πολιτικές διαστάσεις ενός ζητήματος, όπως η ένταξη των παιδιών προσφύγων στα σχολεία, καλό θα ήταν να αποφεύγεται, καθώς δουλειά ενός «επαγγελματία ανθρωπιστή» είναι να ασχολείται με το ηθικό και συναισθηματικό κομμάτι (Fassin, 2012; Ticktin, 2006). Όπως μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 2, σχετικά με τη δική του εμπειρία σε ανάλογες περιπτώσεις, *«Εγώ δεν το βιώνω καλά, διότι έχουν γίνει πάρα πολλές, πώς να το πω, δηλαδή σε σχέση με τα δικαιώματα των παιδιών θα ήθελα κάθε μήνα να στέλνω στο Συνήγορο του Παιδιού, να κάνω καταγγελίες. Και είναι αυτό που με τρώει, γιατί η οργάνωση δεν μου επιτρέπει να αυτενεργήσω και σαν άνθρωπος καταπιέζομαι για αυτό. Δηλαδή έχω δει δασκάλες να*

διώχνουν παιδιά από το σχολείο, να μην τους κάνουν τίποτα, να μην έχουν να διαβάσουν τίποτα, να μην συμμετέχουν πουθενά, να μην πηγαίνουν εκδρομές, να μην συμμετέχουν στη γιορτή του σχολείου. Δηλαδή καμία πλαισίωση, καμία ένταξη. Επίσης, λόγια τα οποία κανονικά δεν θα έπρεπε να ακούγονται στα σχολεία».

Βλέπουμε λοιπόν ότι υπάρχουν όρια σε αυτά που μπορούμε να κάνουμε ως εργαζόμενοι. Όρια τα οποία καθορίζονται από το πλαίσιο στο οποίο εργαζόμαστε. Ένα ανθρωπιστικό και γραφειοκρατικό πλαίσιο, όπως αυτό του προσφυγικού camp, το οποίο επιτρέπει συγκεκριμένες μορφές σκέψης και δράσης. Ένα πλαίσιο ουσιαστικά εντός του οποίου οι εργαζόμενοι βρίσκονται σε λεπτή θέση, καθώς από τη μια πρέπει να τηρούν τις απαιτήσεις των οργανισμών τους, ενώ από την άλλη να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τις προτεραιότητες των προσφύγων. Όπως μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 4, *«Το θέμα είναι κάθε φορά να διατηρείς την ψυχραιμία σου, γιατί αν τα χαλάσεις και τελείως με τους δημόσιους λειτουργούς δεν θα βγάλει κάπου, δηλαδή δεν θα εντάζουν τα παιδιά επειδή εσύ τσακώθηκες. Το θέμα είναι να κάνεις λεπτούς χειρισμούς ... πρέπει να το πας με πολύ διπλωματικό τρόπο, να το χειριστείς με διπλωματικό τρόπο ... Η αλήθεια είναι ότι κάπου κουράστηκα να παλεύω συνεχόμενα. Ξέρεις είμαστε σε μια μόνιμη μάχη και μια μόνιμη προσπάθεια σε αυτή τη δουλειά και ξέρεις και εσύ πολύ καλά με τις συμβάσεις ότι είναι ένα πλαίσιο που σε κουράζει και σε ματαιώνει και κάθε φορά πρέπει να προσπαθείς.»*.

Είναι τέτοια λοιπόν η φύση του πλαισίου ώστε μπορεί πολύ εύκολα να οδηγήσει, όπως φαίνεται, σε απογοήτευση και εξάντληση τους εργαζόμενους, κάτι το οποίο όμως δυνητικά θα έχει επιβλαβή αποτελέσματα για τα παιδιά πρόσφυγες, καθώς θα ενισχύσει τον εκπαιδευτικό και κοινωνικό τους αποκλεισμό. Όπως ισχυρίστηκε ο Εργαζόμενος 3, *«Μέσα σε αυτή τη δουλειά είναι ότι πάρα πολλές φορές έχω βρεθεί να πρέπει να κάνω κάτι, να υποστηρίξω κάτι, που δεν συμφωνεί με τις αξίες μου, που δεν συμφωνώ γενικά. Και πρέπει να βρίσκεις ισορροπίες για να διαχειριστείς μια πάρα πολύ δύσκολη κατάσταση που ενώ θες να φωνάζεις και να βρίσεις να πρέπει να κρατηθείς. Να έχεις μια στάση πιο μετριοπαθής, πιο διαλλακτική ... είναι μια δουλειά που χρειάζεται ισορροπία ... είναι ένα πλαίσιο το οποίο έχει πολύ μεγάλο κίνδυνο είτε να σε κάνει κυνικό είτε να σε απογοητεύσει. Να φανταστείς είχα συναδέλφους που κατέληξαν να γίνουν ρατσιστές μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Μπορεί να σε χαλάσει ένα τέτοιο πλαίσιο»*.

Απογοήτευση και ματαίωση όμως ήταν τα συναισθήματα που ένιωσα και ο ίδιος αρκετές φορές όλα αυτά τα χρόνια που εργαζόμουν στο προσφυγικό, βιώνοντας από πρώτο χέρι τις δυσκολίες ένταξης των παιδιών προσφύγων στα σχολεία και στην κοινωνία γενικότερα. Όπως στην περίπτωση που περιέγραψα πιο πάνω, όταν, εμείς και οι ΣΕΠ, ως μέλη φορέων που συνεργάζονταν για τη διευκόλυνση της φοίτησης των παιδιών, δεν καταφέραμε να ανταποκριθούμε στις ανάγκες τους, με αποτέλεσμα να μείνουν εκτός του επίσημου εκπαιδευτικού πλαισίου. Η προσπάθεια λοιπόν να αντιμετωπίσει κανείς τέτοιους είδους δυσκολίες, αφήνοντας ανέπαφο το πλαίσιο που τις (ανα)παράγει, συχνά μπορεί να οδηγήσει σε απογοήτευση και ματαίωση, και ως εκ τούτου σε αδιαφορία και κυνισμό. Όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 3, *«Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο γίνομαι κάποιες φορές πολύ κυνική. Δηλαδή επειδή βλέπω το πόσο σκληρό μπορεί να είναι ένα περιβάλλον μου φαίνεται σαν να μην έχει νόημα καμία προσπάθεια για να αλλάξεις κάτι»*.

Ματαίωση και απογοήτευση ωστόσο βιώνουν οι περισσότεροι από τους εργαζόμενους σε ένα τέτοιο πλαίσιο, είτε αυτοί εμπλέκονται με την εκπαίδευση είτε με άλλες υπηρεσίες. Όπως παρατηρεί η Ρόμπου-Λεβίδη (2022), στην εθνογραφική της έρευνα με εργαζόμενους που εμπλέκονταν στη διαδικασία της εγκατάστασης των προσφύγων, η διαδικασία διαμεσολάβησης, όσο και αν συνεπάγεται τη θετική εμπρόθετη δράση φορέων και ατόμων, σε τελική ανάλυση είναι αδιέξοδη και ματαιωτική. Πρόκειται για ένα πλαίσιο ουσιαστικά το οποίο παρουσιάζει κοινωνικό-πολιτικά και ηθικό-συναισθηματικά διλήμματα, ωθώντας τους εργαζόμενους να ισορροπήσουν ανάμεσά τους, εφόσον επιθυμούν να διατηρήσουν τη θέση τους στο υπάρχον σύστημα.

Όσοι βρίσκονται μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα σχέσεων και μηχανισμών και «παλεύουν» καθημερινά ενάντια στις αντιξοότητες αυτού του συστήματος, παρόλο που αξιολογούν θετικά τις μικρές νίκες της καθημερινότητας, δύσκολα θα διακρίνουν το ευρύτερο πλαίσιο απαισιοδοξίας που επικρατεί, καθώς υπάρχουν διάφοροι οικονομικοί, πολιτικοί και κοινωνικοί παράγοντες που ενδεχομένως τους εμποδίζουν (Ρόμπου-Λεβίδη, 2022, σελ.65). Όπως εξάλλου μου ανέφεραν πολλοί εργαζόμενοι όλη αυτή η κατάσταση με τις επισφαλείς εργασιακές συμβάσεις ορισμένου χρόνου και τις χρηματοδοτήσεις των ΜΚΟ, δημιουργεί ένα πλαίσιο το οποίο σε αναγκάζει κατά μια έννοια να συμμορφώνεσαι με τις πολιτικές του οργανισμού στον οποίο εργάζεσαι, καθώς δεν γνωρίζεις εάν θα ανανεωθεί τόσο η σύμβασή σου όσο και το

ίδιο το πρόγραμμα στο οποίο εργάζεσαι. Πρόκειται συνεπώς για μια συνεχιζόμενη κατάσταση η οποία κουράζει και εξουθενώνει επαγγελματικά τον εργαζόμενο.

5.6 Burnout: Η ενοχοποίηση του εργαζόμενου

Όλα αυτά τα χρόνια που εργαζόμουν στο προσφυγικό, δεν ήταν λίγες οι φορές που είχα ακούσει να εκφέρεται, τόσο από τους manager των ΜΚΟ, όσο και από τους εργαζόμενους, ο όρος burnout ως δικαιολογία της αδυναμίας να ανταποκριθεί ένας εργαζόμενος στις ανάγκες των ατόμων που έπρεπε να εξυπηρετήσει. Η επαγγελματική εξουθένωση ή burnout, εντοπίζεται κυρίως στο τομέα της εκπαίδευσης, της υγείας και της ψυχικής υγείας και ιδιαίτερα σε ανθρώπους που εργάζονται σε δομές ή οργανισμούς που προσφέρουν υπηρεσίες σε άτομα που έχουν ανάγκη. Ωστόσο, όπως εξηγεί ο Κώστας Μπαϊρακτάρης (2007) η θεωρία του burnout, είναι μια απόπειρα ψυχολογικοποίησης, καθώς μετατρέπει τα δομικά κοινωνικό-πολιτικά προβλήματα σε ψυχολογικά προβλήματα των εργαζομένων. Πρόκειται ουσιαστικά για μια διαδικασία η οποία στοχεύει σε συμπεριφορές υποταγής και συμμόρφωσης σε κυρίαρχους κανόνες και πρακτικές. Όπως συνήθως λέγεται, το άτομο αλλάζει, όχι το σύστημα. Το άτομο δηλαδή είναι αυτό που πρέπει να προσαρμοστεί στη λογική και τη λειτουργία μιας δομής, μιας οργάνωσης.

Σε πολλές συζητήσεις με ανθρώπους που εργάζονταν ή είχαν εργαστεί παλαιότερα στο προσφυγικό, αναφέρονταν επανειλημμένα ο όρος burnout, όταν προσπαθούσαμε να ερμηνεύσουμε την δυσκολία μας να ανταποκριθούμε στις ιδιαίτερες καταστάσεις που αντιμετωπίζαμε ως εργαζόμενοι σε προσφυγικά camps. Όπως μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 2, *«Πρέπει να ακούμε και τον εαυτό μας μέσα σε αυτό. Γενικά ο κάθε άνθρωπος έχει τις δικές του αντοχές και ανάγκες, και όσους ξέρω που δουλεύουν για χρόνια στο προσφυγικό, το 90% κάπως κουράζεται μετά από κάποιο διάστημα και είτε το αφήνει είτε κάνει break»*. Η κούραση, η επαγγελματική εξουθένωση, το burnout, αποτελούν συχνές δικαιολογίες, στον τομέα του προσφυγικού. Δικαιολογίες οι οποίες χρησιμοποιούνται, τόσο από τους υπεύθυνους/manager, όσο και από τους ίδιους τους εργαζόμενους, προκειμένου να εξηγήσουν τη δυσκολία των τελευταίων να ανταποκριθούν στις ανάγκες των προσφύγων. Όπως ισχυρίζεται εξάλλου ο Μπαϊρακτάρης (2007), αυτό που ουσιαστικά πετυχαίνει η θεωρία του burnout είναι να μετατρέπει τον εργαζόμενο σε ένα εν δυνάμει πάσχον υποκείμενο, εξαιτίας της απασχόλησής του με τις ανθρώπινες

ανάγκες, κάτι το οποίο τις περισσότερες φορές τείνει να εσωτερικεύεται από τον εργαζόμενο.

Αναγνωρίζοντας όμως το πρόβλημα ως ψυχολογικό και τον εργαζόμενο ως το πάσχον υποκείμενο που χρήζει βοήθεια και υποστήριξη, απομακρυνόμαστε από την πραγματικότητα, αναζητώντας την επίλυση του προβλήματος στην ψυχολογική υποστήριξη (εποπτείες) ή στην εξαργύρωση της επιβάρυνσης με άλλα, υλικά ή μη, ανταλλάγματα (Μπαϊρακτάρης, 2007). Όπως μου ανέφερε ο Εργαζόμενος 1, *«Θεωρώ ότι σε αυτά τα επαγγέλματα θα έπρεπε να υπάρχει, σε εμάς στους εργαζόμενους στο πεδίο, θα έπρεπε να υπάρχει κάτι για αποσυμφόρηση ... θεωρώ πάρα πολύ καλό αυτό που είχαμε παλιά κάποτε, που κάναμε ψυχοθεραπεία ομαδική, που είχαμε έναν επόπτη ο οποίος μας έκανε έτσι μια ομαδική συνάντηση και κάπως εκφράζαμε θέματα της ομάδας, προβλήματα που μας απασχολούσαν μέσα στη δουλειά. Κάποτε τα συζητούσαμε όλα αυτά και όλο αυτό ήταν αρκετά βοηθητικό»*.

Ουσιαστικά, οι εποπτείες, οι οποίες διακόπηκαν τα τελευταία χρόνια λόγω έλλειψης χρηματοδότησης, αποτελούσαν έναν τρόπο αποσυμπίεσης των εργαζομένων από την ένταση του πεδίου, καθώς προσέφεραν τη δυνατότητα να συζητηθούν θέματα που απασχολούσαν την ομάδα και επηρέαζαν την εργασία. Ωστόσο, παρά τα όποια θετικά αποτελέσματα ενδεχομένως επέφεραν, πάντα είχα την εντύπωση ότι η λειτουργία τους ήταν κατά βάση να συντηρούν τους εργαζόμενους σε μια κατάσταση προκειμένου να επιβιώσουν μέσα στο υφιστάμενο πλαίσιο, καθώς τις περισσότερες φορές έπρεπε, ως εργαζόμενοι, να αποδεχτούμε το συγκεκριμένο πλαίσιο ως δεδομένο και αμετάβλητο. Όπως ισχυρίζεται εξάλλου ο Μπαϊρακτάρης (2007), αυτές οι θεωρίες και οι πρακτικές δεν οδηγούν τους εργαζόμενους στην ανατροπή ή την κατάργηση του συστήματος, της δομής ή της υπηρεσίας που εργάζονται. Κύρια επιδίωξή τους είναι να συντηρήσουν τους διαχειριστές του συστήματος, δηλαδή τους εργαζόμενους, και κατ' επέκταση το ίδιο το σύστημα. Αυτό που συμβαίνει λοιπόν είναι η ενοχοποίηση του εργαζόμενου, καθώς εμφανίζεται ως ανεπαρκής να διαχειριστεί την κούρασή του. Μια κούραση, η οποία οδηγεί σε ματαίωση και τελικά στην παραίτηση από οποιαδήποτε προσπάθεια αλλαγής της υπάρχουσας κατάστασης.

6. Παραίτηση ή αντίσταση;

Αυτή τη στιγμή που ολοκληρώνω τη συγγραφή της εργασίας, δεν εργάζομαι πια στο προσφυγικό, καθώς κατά μια έννοια, παραιτήθηκα από τη θέση που κατείχα. Όπως

είχα γράψει στο ημερολόγιο πεδίου, λίγες μέρες πριν πάρω την τελική μου απόφαση, *«Δεν έχω καμία όρεξη να ασχοληθώ με τίποτα, δεν με ενδιαφέρει τίποτα. Με έχει ματαιώσει αυτό το πλαίσιο. Με έχει κουράσει. Ψυχικά, σωματικά, συναισθηματικά. Δεν μπορώ να ενεργήσω με τον τρόπο που επιθυμώ και νιώθω ότι η κατάσταση όλο και χειροτερεύει σε ότι έχει να κάνει με τους πρόσφυγες, την εξυπηρέτηση των αναγκών τους και γενικότερα τα δικαιώματά τους»*. Ουσιαστικά, η παραπάνω στάση συνοψίζει τη βασική θέση της ερευνητικής μου εργασίας, καθώς αναδεικνύει το γεγονός ότι το συγκεκριμένο ανθρωπιστικό, γραφειοκρατικό και χωρικό πλαίσιο οδηγεί τους εργαζόμενους εντός του, στη ματαίωση, στην αδιαφορία και ίσως στην παραίτηση.

Ωστόσο, όπως ανέδειξα στην παρούσα εργασία, κάτι τέτοιο παρατηρείται να συμβαίνει και με άλλους εργαζόμενους, σε διαφορετικό βαθμό βέβαια για τον καθένα, αλλά με κοινό χαρακτηριστικό ότι όλοι βιώνουν κάποιου είδους απογοήτευση και ματαίωση σχετικά με τις συνθήκες και το πλαίσιο εργασίας τους. Ένα πλαίσιο εργασίας στο οποίο η ανθρωπιστική «αλληλεγγύη» συμβαδίζει με την γραφειοκρατική «αδιαφορία», μετατρέποντας τους εργαζόμενους σε λειτουργούς και σε απλά γρανάζια που υπηρετούν τον μηχανισμό ενός προσφυγικού camp. Ενός camp ουσιαστικά, εντός του οποίου, η ανθρωπιστική βιομηχανία και η γραφειοκρατική διοίκηση, οι οποίες εμπλέκονται στη διαχείρισή του, αναπαράγουν με τις λειτουργίες και τις πρακτικές τους την ρατσιστική και αποικιοκρατική «λογική του στρατοπέδου», καθώς διαχωρίζουν και αποκλείουν τον διαφορετικό πολιτισμικά «Άλλο».

Ήδη από το 2017, όταν και ξεκίνησα να εργάζομαι στο προσφυγικό, με απασχολούσε συνεχώς το ερώτημα, εάν ως εργαζόμενος στο συγκεκριμένο πλαίσιο, υποστηρίζω τα δικαιώματα των προσφύγων ή το σύστημα που τους αποκλείει και καταπιέζει. Ανέκαθεν δηλαδή αναρωτιόμουν, εάν είμαι μέρος του συστήματος ή/και συνένοχος. Εάν αποτελώ ουσιαστικά αυτό που θα μπορούσα να χαρακτηρίσω ως ‘το αριστερό χέρι της αποικιοκρατίας’. Τελικά, παρά τις όποιες αμφιβολίες είχα, επέλεξα να εργαστώ σε ένα τέτοιο πλαίσιο, επιδιώκοντας να μην μένω αμέτοχος σε περιπτώσεις αδικίας, αποκλεισμού και παραβίασης των δικαιωμάτων των προσφύγων. Όπως χαρακτηριστικά μου ανέφερε και ο ΣΕΠ 2, *«Κοίταξε είσαι εκεί. Είσαι σε μια δομή που θα έπρεπε να ήταν αλλιώς τα πράγματα, θα έπρεπε τα παιδιά να μένουν σε πόλεις, στον αστικό ιστό, να είσαι μέρος του συστήματος που λέμε. Αλλά εγώ πιστεύω ότι το σύστημα το παλεύεις από μέσα. Αν κάθομαι από έξω ψηλά – ψηλά σε*

ένα θρόνο και λέω δεν είναι καλό το σύστημα δεν γίνεται τίποτα. Μπες μέσα να το κάνεις όπως θέλεις. Ή να το αποδομήσεις από μέσα το σύστημα. Και αν δεν μπορείς να το αποδομήσεις με όποιο τρόπο, τότε ενδυναμώσε τους ανθρώπους εκεί μέσα, ενδυναμώσε τους ανθρώπους που καταπιέζονται περισσότερο μέσα στο σύστημα, ώστε να το χτυπήσουν το σύστημα. Εγώ πιστεύω ότι μπορούμε να το κάνουμε αυτό. Να και εσύ τι κάνεις, αυτό κάνεις ρε παιδί μου, δίνεις στα παιδιά τη δύναμη. Αυτό λοιπόν κάνεις, ενδυναμώνεις αυτούς που είναι μέσα. Ενδυναμώνεις τη νέα γενιά, τα παιδιά δηλαδή που είναι μέσα στο camp, και τους κάνεις να παλέψουν αυτά το σύστημα. Έτσι το φθείρεις το σύστημα, αλλιώς το να κάθεται από έξω, αφ' υψηλού και να είσαι εκτός συστήματος, εντάξει, τι κάνεις δηλαδή;».

Όλα αυτά τα χρόνια λοιπόν προσπάθησα να αντεπεξέλθω στο ρόλο μου και στις δυσκολίες που αντιμετώπισα, ισορροπώντας ανάμεσα στην επιθυμία να βοηθήσω και στον περιορισμό από τους κανόνες, ανάμεσα στην τήρηση γραφειοκρατικών απαιτήσεων και στην ανταπόκριση των αναγκών των προσφύγων, ανάμεσα στον ανθρωπισμό και την γραφειοκρατία, ανάμεσα στο ηθικό και το πολιτικό. Από ότι φαίνεται όμως, και παρά τις όποιες, αρκετές θα έλεγα, θετικές επιπτώσεις μπορεί να είχαν οι πράξεις μου στην κοινωνική και εκπαιδευτική ζωή των παιδιών προσφύγων, αυτό που απέμεινε εν τέλει και καθόρισε την επιλογή μου να αποχωρήσω, ήταν ένα αίσθημα απογοήτευσης, κούρασης και ματαίωσης. Ένα αίσθημα παραίτησης και αδιαφορίας το οποίο με ωθούσε να ενεργώ με κυνισμό, εφόσον επιθυμούσα να συνεχίσω να εργάζομαι στην ίδια θέση.

Ωστόσο, ένας από τους βασικούς λόγους για τους οποίους γράφω τη συγκεκριμένη εργασία είναι ακριβώς για να αναδείξω πως μας διαμορφώνει και σε τι μας μετατρέπει ένα τέτοιο πλαίσιο, ώστε να μπορέσουμε να οραματιστούμε συλλογικούς τρόπους αντίστασης και εναλλακτικές. Αξιολογώντας λοιπόν τη θέση μου, την ιδιότητά μου, καθώς και το πλαίσιο του πεδίου έρευνας αποφάσισα να αναδείξω τον δικό μας ρόλο, διερευνώντας πως ο τρόπος σκέψης και δράσης μας διαμορφώνει και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η εκπαιδευτική διαδικασία των παιδιών προσφύγων. Αφηγήθηκα την δική μου ιστορία, και επιδιώκοντας να τοποθετήσω την προσωπική μου εμπειρία ως εργαζόμενος εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικό-πολιτικού πλαισίου, χρησιμοποίησα ως μεθοδολογία έρευνας την αυτό-εθνογραφία, η οποία αποδείχτηκε τελικά μια ιδιαίτερα χρήσιμη προσέγγιση έρευνας και γραφή. Πρώτα από όλα γιατί

ανέδειξε και ενέταξε την υποκειμενικότητα, τη συναισθηματικότητα και την επιρροή μου στην έρευνα, αντί να υποθέσει ότι δεν υπάρχουν. Κατά δεύτερον, γιατί αποδείχθηκε θεραπευτικό το γεγονός να μοιράζομαι τις προσωπικές μου εμπειρίες και τα συνασθήματά μου μέσω της γραφής. Και τέλος, γιατί θεωρώ ότι έγραψα ένα ερευνητικό κείμενο το οποίο θα είναι αρκετά κατανοητό και προσιτό από πολλούς συναδέλφους και γενικότερα εργαζόμενους στο προσφυγικό πλαίσιο.

Όλα τα παραπάνω είναι ιδιαίτερος σημαντικά, καθώς μέσω της (αυτοεθνο)γραφής της δικής μου ιστορίας, δεν αποσκοπώ μόνο στην ολοκλήρωση μιας ακαδημαϊκής έρευνας, αλλά και στο να συνδέσω τη δική μου εμπειρία με αυτές των άλλων εργαζομένων, προκειμένου να εντοπιστεί ένα κοινό σημείο επαφής και να δημιουργηθεί ένας συλλογικός χώρος δράσης. Όπως μου ανέφερε και ο Εργαζόμενος 1, *«Εντάξει και θα πω και κάτι άλλο που είναι πιο συλλογικό. Θεωρώ ότι θα μπορούσαμε σαν εργαζόμενοι να είμαστε πιο διεκδικητικοί και να κάνουμε και πιο πολλά πράγματα και σε αυτό το επίπεδο. Και όχι να λέμε η οργάνωση λέει αυτό και τέλος. Και οποιαδήποτε οργάνωση, όχι η συγκεκριμένη. Θεωρώ ότι θα έπρεπε να διεκδικούμε ρε συ, γιατί εντάξει δουλεύουμε πολλές ώρες σε μέρη πολύ δύσκολα, και συναισθηματικά και από όλες τις απόψεις βασικά. Οπότε, θα ήθελα αυτό το κομμάτι και εγώ να το έχω συζητήσει και να έχω κάνει περισσότερα»*. Αυτό που ουσιαστικά εκφράζει ο συνάδερφος, και το οποίο αποτελεί και δική μου παρατήρηση από το πεδίο, είναι η ανάγκη για συλλογική δράση, είτε εντός, είτε εκτός του συγκεκριμένου πλαισίου. Η ανάγκη για συλλογική δράση απέναντι σε ένα πλαίσιο το οποίο εντείνει τη συλλογική μας παραίτηση, καθώς οι περισσότεροι από τους εργαζόμενους αφιερωνόμαστε σε ατομικιστικές προσωπικές πορείες ζωής εντός του.

Η αλήθεια είναι λοιπόν, ότι δεν θα αλλάξουμε την πραγματικότητά μας, εάν δεν αντισταθούμε συλλογικά και με αισιοδοξία, απέναντι σε ένα πλαίσιο που παράγει έναν πολιτισμό αδιαφορίας και απάθειας. Εάν δεν αντισταθούμε στον απολιτικοποιημένο ανθρωπισμό και την απρόσωπη γραφειοκρατική διοίκηση. Εάν δεν απορρίψουμε τη ρατσιστική και αποικιοκρατική λογική των προσφυγικών camps. Εάν δεν απαιτήσουμε κοινωνικά δικαιώματα για όλους, εντός και εκτός συνόρων. Κάτι τέτοιο όμως, όπως αναφέρει η Houria Boultedja (2022), και θα συμφωνήσω απόλυτα, μπορεί να γίνει εφικτό μόνο μέσα από μια αληθινή πολιτική συνάντηση των ντόπιων, εργαζομένων ή μη, και των προσφύγων και μεταναστών. Μια συνάντηση όπου θα αποφασίσουμε ότι τα συμφέροντά μας είναι κοινά, και ότι πρέπει να

δημιουργήσουμε ένα κοινό μέτωπο ενάντια σε ένα πλαίσιο που παράγει ρατσισμό, διακρίσεις και αποκλεισμούς.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Adams, T., Ellis, C., & Jones, S. (2017). Autoethnography. Στο J. Matthes (Επιμ.), *The International Encyclopedia of Communication Research Methods* (σσ. 1-11). Hoboken: John Wiley & Sons. doi: 10.1002/9781118901731.iecrm0011
- Agier, M. (2011). *Managing the Undesirables: Refugee Camps and Humanitarian Government*. Cambridge: Polity Press.
- Chang, H. (2007). Autoethnography: Raising Cultural Consciousness of Self and Others. Στο G. Walford (Επιμ.), *Methodological Developments in Ethnography* (Studies in Educational Ethnography, Vol. 12) (σσ. 207-221). Bingley: Emerald Group Publishing Limited. doi:10.1016/S1529-210X(06)12012-4
- Davies, T., & Isakjee, A. (2018). Ruins of Empire: Refugees, race and the postcolonial geographies of European migrant camps. *Geoforum*, 102, σσ. 214-217. doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.09.031
- Ellis, C., & Bochner, A. (2000). Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity: Researcher as Subject. Στο N. Denzin, & Y. Lincoln (Επιμ.), *Handbook of Qualitative Research* (σσ. 733-768). Sage Publications.
- Ellis, C., Adams, T., & Bochner, A. (2011). Autoethnography: An overview. *Historical Social Research*, 36(4), σσ. 273-290. doi:10.17169/fqs-12.1.1589
- Fassin, D. (2007). Humanitarianism as a Politics of Life. *Public Culture*, 19(3), σσ. 499-520. doi 10.1215/08992363-2007-007
- Fassin, D. (2012). *Humanitarian Reason - A Moral History of the Present*. (R. Gomme, Μεταφρ.) Berkeley Los Angeles London: University of California Press.
- Gatter, M. (2023). *Time and Power in Azraq Refugee Camp: A Nine-to-Five Emergency*. Cairo: American University in Cairo Press.

- Herzfeld, M. (1992). *The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Kandylis, G. (2019). Accommodation as Displacement: Notes from Refugee Camps in Greece in 2016. *Journal of Refugee Studies*, 32(1), σσ. i12–i21. doi:10.1093/jrs/fey065
- Lipsky, M. (1980). *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. Russell Sage Foundation.
- Maestri, G. (2017). The contentious sovereignties of the camp: Political contention among state and non-state actors in Italian Roma camps. *Political Geography*, 60, σσ. 213-222. doi:10.1016/j.polgeo.2017.08.002
- Malkki, L. (1995). Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology*, 24, σσ. 495-523. doi:10.1146/annurev.an.24.100195.002431
- Malkki, L. (1996). Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization. *Cultural Anthropology*, 11(3), σσ. 377-404. doi: 10.1525/can.1996.11.3.02a00050.
- Martin, D., Minca, C., & Katz, I. (2019). Rethinking the camp: On spatial technologies of power and resistance. *Progress in Human Geography*, 44(4), σσ. 743-768. doi:10.1177/0309132519856702
- Minca, C. (2015). Geographies of the camp. *Political Geography*, 49, σσ. 74-83. doi:10.1016/j.polgeo.2014.12.005
- Papataxiarchis, E. (2016). Being 'there': At the front line of the 'European refugee crisis' - part 1. *Anthropology Today*, 32(2), σσ. 5-9. doi:10.1111/1467-8322.12237

- Papataxiarchis, E. (2022). An Ephemeral Patriotism: The Rise and Fall of ‘Solidarity to Refugees’. Στο M. Kiouisis, A. Chatzidaki, & K. Kafetsios (Επιμ.), *Challenging Mobilities in and to the EU during Times of Crises - The Case of Greece* (σσ. 163-184). Cham: IMISCOE Research Series, Springer. doi:10.1007/978-3-031-11574-5_8
- Picker, G., Greenfields, M., & Smith, D. (2015). Colonial refractions: the ‘Gypsy camp’ as a spatio-racial political technology. *City*, 19(5), σσ. 741-752. doi:10.1080/13604813.2015.1071123
- Reed-Danahay, D. (1997). *Auto/ethnography - Rewriting the Self and the Social*. London: Routledge.
- Rozakou, K. (2012). The biopolitics of hospitality in Greece: Humanitarianism and the management of refugees. *American Ethnologist*, 39(3), σσ. 562-577. doi: 10.1111/j.1548-1425.2012.01381.x
- Rozakou, K. (2017). Solidarity#Humanitarianism: The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece. *Etnofoor*, 29(2), σσ. 99-104. Ανάκτηση από: <http://www.jstor.org/stable/26296172>
- Ticktin, M. (2006). Where ethics and politics meet: The violence of humanitarianism in France. *American Ethnologist*, 33, σσ. 33-49. doi:10.1525/ae.2006.33.1.33
- Ticktin, M. (2014). Transnational Humanitarianism. *Annual Review of Anthropology*(43), σσ. 273-89. doi:10.1146/annurev-anthro-102313-030403
- Weima, Y., & Brankamp, H. (2022). Camp methodologies: The “how” of studying camps. *AREA*, 54(3), σσ. 338-346. doi:10.1111/area.12787

Ελληνόγλωσση

- Arendt, H. (2009). *Ο Αιχμάν στην Ιερουσαλήμ. Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*. (Β. Τομανάς, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

Bouteldja, H. (2022). *Οι Λευκοί, οι Εβραίοι και εμείς. Προς μια πολιτική της επαναστατικής αγάπης*. (Μ. Ράις, Επιμ., & Μ. Ράις, Μεταφρ.) Πάτρα: OPPORtUNA.

Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων. (2017, Απρίλιος). *Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων*. Ανάκτηση από: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/16_06_17_Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_Final.pdf

Επιστημονική Επιτροπή για την υποβοήθηση του έργου της Επιτροπής Στήριξης των Παιδιών των Προσφύγων. (2016, Ιούνιος). *Οι εκπαιδευτικές δράσεις για τα παιδιά των προσφύγων*. Ανάκτηση από: https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Full_Report_June_2016__update.pdf

Fanon, F. (1982). *Της γης οι κολασμένοι*. (Α. Αγγέλας, Μεταφρ.) Αθήνα: ΚΟΥΚΚΙΔΑ.

Κοροβέσης, Π. (2022). *Ανθρωποφύλακες*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Khosravi, S. (2022). «Παράνομος» ταξιδιώτης: *Μια αυτο-εθνογραφία των συνόρων*. (Β. Τομανάς, Επιμ., & Κ. Τομανά, Μεταφρ.) Νησίδες.

Μπαϊρακτάρης, Κ. (2007). Burn Out: Η Ψυχολογικοποίηση της Αλλοτρίωσης. *ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ψυχική ΥΓΕΙΑ*(9), σσ. 82-89. Ανάκτηση από: https://www.selfhelp.gr/wp-content/uploads/burn_out.pdf

Παπαδημητρίου, Σ. (2020). «I am a lot of colours, because I have a lot of lifes, a lot of me, a lot of myself». Ταυτότητες εφήβων μαθητών/τριών προσφύγων στην Ελλάδα (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανάκτηση από: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2921005>

Παπαταξιάρχης, Ε. (2017). Ασκήσεις συμβίωσης στην ‘ανθρωπιστική πόλη’: Άτυπες εκπαιδευτικές πρακτικές και διακυβέρνηση του ‘προσφυγικού’ μετά το 2016. *Σύγχρονα Θέματα* (137), σσ. 74-89. Ανάκτηση από: https://www.researchgate.net/publication/320288485_Askeseis_symbioses_sten_%27anthropistike_pole%27_Atypes_ekpaideutikes_praktikes_kai_diakybernese_tou_%27prospygykhou%27_meta_to_2016_Synchrone_Themata_t_137_s_74-89_2017

Ρόμπου-Λεβίδη, Μ. (2022). Εγκατάσταση αιτούντων/σών άσυλο στην Αθήνα: Ανοιχτή Δομή Φιλοξενίας Ελαιώνα και διαμερίσματα του εγχειρήματος ESTIA. Αθήνα: HUMANcITY. Ανάκτηση από: https://humancity.sah.aegean.gr/wp-content/uploads/2022/12/HUMANcITY_D2.2.pdf

Ροζάκου, Κ. (2018). *Από «αγάπη» και «αλληλεγγύη» - Εθελοντική εργασία με πρόσφυγες στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Traverso, E. (2013). *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Υποστήριξη Προσφύγων στο Αιγαίο (RSA). (2023, Μάιος). Τι συμβαίνει σήμερα στις προσφυγικές δομές στα νησιά του Αιγαίου. Αθήνα. Ανάκτηση από: <https://rsaegean.org/wp-content/uploads/2023/05/ked-nisia-aigaiou.pdf>

Ιστοσελίδες

<https://migration.gov.gr/statistika/>

<https://rsaegean.org/el/gia-ton-termatismo-tou-estia-ii-gia-tous-aitountes-asylo/>

<https://rsaegean.org/wp-content/uploads/2023/05/ked-nisia-aigaiou.pdf>

https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/eca-dataproduct-Greece_Dashboard_November.pdf

<https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/greek-ellinika?LangID=grk>

https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ell

<https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2021/04/212.pdf>

<https://migration.gov.gr/diavatirio-gia-tin-ekpaideysi-gia-8-400-to-elliniko-programma-ace-poy-tha-ginei-protipo-gia-efarmogi-se-oli-tin-ee/>

https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/16_06_17_Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_Final.pdf

https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Full_Report_June_2016_update.pdf

<https://wearesolomon.com/el/mag/format-el/erevnes/apotyxies-kai-paraviaseis-sta-nea-protipa-camp/>

<https://www.aljazeera.com/features/2023/5/11/eu-details-alleged-violations-at-greeces-model-refugee-camps>

https://humancity.sah.aegean.gr/wp-content/uploads/2022/12/HUMANcITY_D2.2.pdf